

ऋजुपाठम् ।

वि. सं. २०००
१०/१२
१०/१२
१०/१२

ई प्रव र च न्द्र वि द्या सा ग र प्र णी त म् ।

तृतीयो भागः ।

अ नि म ष ष ष र ष म् ।

कलिकाता राजधान्याम्
दीपयन्ते मुद्रितम् ।

---

४० (१९०६)

বিজ্ঞাপন।

বহুলাংশে কৃষীর জন্য বিদ্যোপদেশ, বিস্ময়জনক, মহাভয়জনক, কষ্টকর, অসুখজনক ও বৈদেশিক এই কয়েক প্রকার হইতে সংগৃহীত হইল। এই সকল প্রকারের যে যে স্থান উদ্ধৃত হইয়াছে, উহাদের কোন কোন স্থান এক বাহ্যে পরিচালক ও কোন কোন স্থান কিরলপে পরিচালিত হইয়াছে।

বিদ্যোপদেশকর্তা প্রকারের প্রতিজ্ঞা করিয়াছেন, পুস্তক ও অন্য এক প্রকার হইতে আগুন এই সংগ্রহ করিবেন। বাস্তবিক, বিদ্যোপদেশ পুস্তকের প্রতিজন বহু। পুস্তকের জ্ঞান ও যৌন অধিকারই বিদ্যোপদেশে লিখিত হয়। বিশেষ এই, পুস্তক অংশে বিদ্যোপদেশের রচনা কিংবা লিখ এবং প্রত্যেক বিদ্যের বৈশিষ্ট্য অথবা পৃষ্ঠিকরণ স্থানীয়, মানি প্রাথমিক এই হইতে প্রথম, পৃষ্ঠিক ও উপায় বহু। উক্ত উক্ত মোক উদ্ধৃত হইয়াছে। কিন্তু প্রকারের সমস্ত সম্ভবতার অস্তিত্ব প্রত্যেক, অনেক স্থানে উদ্ধৃত মোক সকল অংশেই হইয়া উঠিয়াছে। তত্বসে প্রত্যেক বিদ্যের সহিত ঐ সকল মোকের কোন লব্ধ দেখিতে পাওয়া যায় না। বিদ্যোপদেশকর্তা বাস্তবিকের নীতিশিক্ষার্থে এই পুস্তক রচনা করিয়াছেন (১)। কিন্তু যথো যথো এক একটি আদিশব্দিত অতি অসীম উপা-

(১) অধ্যাপক বাবুলাল দীক্ষিতের অর্থ।

বিদ্যোপদেশ।

सूची ।

—१०१—

		पृष्ठ
	...	११
विमोचनः	...	१२
विष्णुपुराणम्	...	१३
१५ अ'त दशमस्क अ'त	...	१४
१६ अ'त दशमस्क	...	१५
अ'त दशमस्क	...	१६
अ'त दशमस्क	...	१७
अ'त दशमस्क	...	१८
अ'त दशमस्क	...	१९
अ'त दशमस्क	...	२०
अ'त दशमस्क	...	२१
अ'त दशमस्क	...	२२
अ'त दशमस्क	...	२३
अ'त दशमस्क	...	२४
अ'त दशमस्क	...	२५
अ'त दशमस्क	...	२६
अ'त दशमस्क	...	२७
अ'त दशमस्क	...	२८
अ'त दशमस्क	...	२९
अ'त दशमस्क	...	३०

१०

ऋजुपाठम् ।

दशमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

यदि गोदावरीतीरे दिवाभः सायम्भोजनम् । मय
जानादिदेशादाश्रयं गतो पत्नियो निवसन्ति । अथ
कदाचिद्वर्षमकाशे गच्छाम्नायमवस्थापयन्ति धरावति
चन्द्रमणि लघुपतनजन्मासा वायसः प्रसूतः (१) हस्तान्त-
मिव द्वितीयमद्वयं व्याधमपश्यत् । तमवमोक्षाविज्जयत्
अथ घातविधानिदृशान् जानं न जानं किमनभिमते (२)
दृष्टं विचरति । इत्युक्त्वा तदनुमयच्छमिव व्याकुलचरितः ।
अथ न व्याधमनुमयच्छमिव विहीयं जानं विहीयं च
प्रसूतो भूत्वा भवति ।

(१) प्रसूतः कर्मात् ।

(२) कर्मात्तस्य चरितम् अद्वयं विचरति वाच्यम् ।

यस्मिन्नेव काले चित्रघीवनामा कपोतराजः सपरि-
 वारो विप्रानि विमर्षमास्तङ्गुलकणानवनीकयामास
 तस्य कपोतराजस्तङ्गुलकणानुञ्जान् कपोतान् प्रत्या-
 कुतोऽत्र निर्जने धनं तङ्गुलकणानां सम्भवः । तच्चि-
 रुच्यता तावत् । भद्रमिदं न पश्यामि । प्रायेणानि
 तङ्गुलकणानीभेनाभ्याभिरपि तथा भवितव्यम् ।

कपोतः न न भवति तत्र पश्येत् सुदुर्लभम् ।

तद्वदपि न भवति । पश्येत् सम्भवी यथा ।

कपोता लघुः कथमेतत् । सोऽब्रवीत् । पद्मेकद-
 दक्षिणारण्ये वरप्रपश्यम् एको वृद्धो व्याघ्रः स्यात् ।
 कुण्डलः सरसीं वृत्तं सो भो पान्या इदं सुवर्ण-
 कण्डूणं गृह्यताम् । ततो नीभाग्रटेन केनचित् पान्ये-
 नानोचितं भाग्येनैतत् सम्भवति । किञ्चिन् पान्य-
 मन्देहं (२) प्रवृत्तिर्न विधेया । तच्चिरुपयामि तावत् ।
 प्रकाशं वृत्तिं कुत्र तव कण्डूणम् । व्याघ्रो हन्त प्रसार्य-
 दर्शयति । पान्योऽवदत् कथं आरात्मके त्वयि विग्रहः ।

व्याघ्र उवाच शृणु मे पान्य पार्श्वे दीपनदभाया-
 सतिदुर्लभोऽभूवम् । यमेकगोमानुषाणा ब्रधान्ने पुष्पा-
 गृता दाराय । वंगह्रीनयाहम् । ततः केनचि-

(१) वंशज बाह्यान् ।

(२) बाह्यद्वन्द्वे बाह्यविशदहाजुर्मे तिरिहे इत्यर्थः ।

[illegible][illegible]

विद्यार्थीसुखं कर्मसमंजसं सत्यं धनं अश्वमेधः ।

निर्वाचन विभाग

[illegible]

मदत सरणि स्वाहा मुहूर्त्तरूपं गच्छतः ।

सतो पात्रद्वयो नदय प्रसीमा । १ । श्रीभातु वरः आगु ।
प्रविशति नावम्भापद्मे निम्नम् पद्माविलसत्तरः ।

4.1) $\mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}^n$ ৰ বাবে $f(x) = x^2$ ৰ বাবে $f'(x) = 2x$ ।

(१) कृषि वन्य जीव संरक्षण अधिनियम, १९७२ ।

(४) **सर्वोच्च न्यायालय** : सर्वोच्च न्यायालय भारत का सर्वोच्च न्यायालय है।

10) Best Management Practices

६१. लक्ष्मण लालेन कदाचिदपि कृतं विज्ञायते ।

तं पदं पतितं दृष्ट्वा व्याघ्रोऽवदत् अहं महा
पतितोऽमि अतस्त्वामहमुत्थापयामि । इत्युक्त्वा
गनैरुपगम्य तेन व्याघ्रे च हृतः स पान्योऽचिन्तयत्

न अन्धकारात् पतितोऽति कारुण्ये

न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः ।

अभावः पञ्चाङ्ग तदातिरिच्यते

यथा ब्रह्मन्मनुजं तदा एव (१) ।

अपरश्च

तत्त्वं हि वरीकृतं जगतां मन्दरे कथा.

अतोऽपि (२) हि मुक्तान् मर्त्यान् जगती मूर्ध्नि वर्मते ।

तन्मया भद्रं न क्षतं यदत्र मारात्मकं विद्यासः क्षत
इति चिन्तयन्नेवामो व्याघ्रेण व्यापादितः खादित
अतः मर्त्या अपिचारितं कर्म न कर्तव्यमिति ।

एतद्वचनं श्रुत्वा कणित् कपोतः सदप्यमात्रं
किमिवमुच्यते

- (१) अथ अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा
न अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा
अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा
अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा
अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा
अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा
अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा
अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा
अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा
अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा

- (२) अथ अन्धकारात् पतितो इति वचनं दुरात्मनः न चा

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
 कर्मयोगं विधाय नृणां मोक्षोपायमुच्यते ॥

नमः

कदाचित् कर्मयोगात्कर्मण्युपायमुच्यते ।
 कदाचित् कर्म कर्मयोगात्कर्मयोगं कर्ममुच्यते ।
 कदाचित् कर्मयोगं कर्मयोगात्कर्मयोगमुच्यते ।
 कदाचित् कर्मयोगात्कर्मयोगमुच्यते ।

नमो भगवते वासुदेवाय । नमो भगवते वासुदेवाय ।
 नमो भगवते वासुदेवाय ।

नमो भगवते वासुदेवाय । नमो भगवते वासुदेवाय ।
 नमो भगवते वासुदेवाय ।

नमो भगवते वासुदेवाय । नमो भगवते वासुदेवाय ।
 नमो भगवते वासुदेवाय ।

नमो भगवते वासुदेवाय । नमो भगवते वासुदेवाय ।

नमो भगवते वासुदेवाय । नमो भगवते वासुदेवाय ।

नमो भगवते वासुदेवाय । नमो भगवते वासुदेवाय ।

(१) कदाचित् कर्मयोगात्कर्मण्युपायमुच्यते वा ।

(२) कदाचित् कर्म कर्मयोगात्कर्मयोगं कर्ममुच्यते ।
 कदाचित् कर्मयोगं कर्मयोगात्कर्मयोगमुच्यते ।

(३) कदाचित् कर्मयोगात्कर्मयोगमुच्यते ।

(४) कदाचित् कर्मयोगात्कर्मयोगमुच्यते ।

(५) कदाचित् कर्मयोगात्कर्मयोगमुच्यते ।
 कदाचित् कर्मयोगात्कर्मयोगमुच्यते ।

किञ्च

अनादि क्रोडितस्यैव परार्थे दातुं शक्नुते ।
 अविमिश्रे चरं व्याप्ती विनाशे निवर्तते नमि ।
 यदि निवर्तमानेन निवर्तने मनुष्यादिना ।
 यत्र चादेन कथं न तत्र चक्षुः मयेव, किम् ।
 कठोरस्य दुःखभावाच्च कुरन्तु नमः ।
 कठोरं चक्षुःविषयं कथं नमः ।

“हलाकण्ड” हिरण्यकः प्रहृष्टमनाः पुनःकृतः सच-
 द्रवोत्साधु मित्त साधु चनेनायितराख्येन सेनोक्त-
 स्यापि प्रभुत्वं त्वयि युज्यते । एवमुक्त्वा तेन सर्वेषां
 चम्पनानि हिरण्यानि । ततो हिरण्यकः सर्वान् सादरं
 प्रपूज्याह मये चित्तपीठं सर्वेषां चतुःशतं चम्पनविधौ
 मति दीपमागच्छ चामन्यवशा न कर्तव्या । इति
 प्रबोधातिथ्यं कृत्वा चामिदं च मंत्रेयितमित्तपीठः
 सपरिवारो यथेष्टदेवान् यया । हिरण्यकोऽपि स्वविशदं
 प्रविष्टः ।

अथ मनुपतनकनामा वायसः सर्वोत्तमान्तदर्शी
 मायैवमिदमाह यही हिरण्यकं ज्ञाप्योऽमि । यतो-
 ऽहमपि त्वया सह मैत्रीमिक्षामि । त्वं मां मैत्रे-
 णानुपहीतुमर्हसि । यतच्छ्रुत्वा हिरण्यको विपराभ्य-
 न्तरादाह कष्टम् । यं श्रुते मनुपतनकनामा वायसो-

मान्निनि गो मृगस्य वामभूमिं गतो । तत्र चम्पकवृक्ष-
शाखायां मृगदिनानां काको मृगस्य विरमिष्य निवसति ।
गो दृष्ट्वा काकोऽपदन् मसि कोऽयं द्वितीयः । मृगो घृते
उत्प्लुक्तोऽयमक्षयस्यमिच्छन्नागतः । काको घृते मित्य-
क्षयकादात्मनुता (१) नह मैत्री न युता ।
नयाश्रमम्

संस्कृत-व्याकरण-का-प्रारंभ-है-यह-एक-प्रकार-का-प्रारंभ-है-।

कक्षा ७ एड 'द दीपिक' कुकी कलाकृत

अथर्ववेदः वाचस्पतिः । वाचः वाचयति

एभिर्भागीयैर्नोरे गृध्रकूटनाम्नि पश्यते महान्
 दहते'इत्युच्यते । तस्य कोटरे जगद्वनामा सुखो गृध्रः
 प्रतिदम्बति । पथे लुप्यता तस्मीवनपथे तद्गुह्यवासिनः
 दहन्त्या स्वाहागन् किञ्चिद्गुह्यं ददति तेनामी
 संजति ।

यद् यदादिर्वाचकं नामा माश्रयः पक्षिणावकाशं
मर्त्येण न वागमः । ननप्तामायास्तं दृष्ट्वा पक्षिणावकाश-
मर्त्येण वागमः एतः । तं श्रुत्वा अरुणवेनोत्तं
प्राप्तमाश्रयः । तदादिर्वाचकं यद् यदादिर्वाचकं
यद् यदादिर्वाचकं यद् यदादिर्वाचकं

मान्निनि सौ शृगष्य वामभूमिं गतो । तत्र चम्पकहृत्-
शाखायां सुवृद्धिनामा काको शृगष्य विरमित्रं निवसति ।
सौ हृद्वा काकोऽवदन् भये कोऽयं द्वितीयः । शृगो घूने
जम्बुकोऽयमभ्युत्थमिच्छुवागतः । काको घूने मित्र
चक्रकादागन्तुना (१) मत्तं मेखी न युक्ता ।
तथाचोक्तम्

चक्रातङ्गनदीमन् काको द्वितीयो न चक्रविभ ।

नाम'रन् वि दीविष इती गती जगद्व ।

तावाहसुः कथमेतत् । काकः कथयति

अस्मि भार्गवरघीनोरे गृध्रफूटनान् पश्यते महान्
पद्मदोहसुः । तस्य कोटो जरद्वेनामा हृदो गृध्रः
प्रतिवर्णति । अथ ऊपया तर्ज्जीवनाय तद्गृह्यवाग्निः
पविणः ध्यादारात् क्षिप्रिदुहस्य ददति तिस्रो
जीवति ।

अथ कटाविहीर्षकर्णनामा मार्जारः पतिगात्रकान्
भक्षयितुं तवागतः । ततस्तमायानां हृद्वा पतिगात्रकै-
र्भयार्सेः कोनाहमः लतः । तं श्रुत्वा जरद्वेनोत्
कोऽपमायाति । दीर्घकर्णो गृध्रमवनीस्य अभयमाह वा
हतोऽग्निः । अथवा

(१) चक्रानुना नवादिन चक्रातङ्गनदीकेन चक्रविभेन ।

तारायम् (१) शैतन्यं सावद्वयमनागतम् ।

आगतं भवति नोत्पत्तिरिति कथ्यते ।

अधुना सविधानि (२) पलायितुमक्षमः भवतु तावत्
वेष्टासमुत्पाद्य चस्य समीपमुपगच्छामि । इत्यालोच्य
पष्टत्यात्रवीत् पार्थ्यं स्वामभिवन्दे । गृध्रोऽवदत् कस्त्वम् ।
तोऽवदत् साज्जारोऽहम् । गृध्रो मूर्ते दूरमपसर न चेदन्त-
योऽसि मया । साज्जारोऽवदत् श्रूयतां तावत् मम
चनम् । ततो यद्यहं बध्यस्तादा हन्ताभ्यः ।

जातिमार्गं च किं कदिह्यते पुन्यने कथितम् ।

अथकारं परिच्छाद्य वध्यं पुन्योऽपरा भवेत् ।

गृध्रो मूर्ते मूर्ति किमर्थमागतोऽसि ।

तोऽवदत् अहमत्र गङ्गातीरे नित्यं ध्यायी निरा-
मेयागी मन्त्रधारी चान्द्रायणव्रतमाचरंस्तिष्ठामि ।
आत्मानं धर्मं चानरतान् विद्यामभूमय इति पक्षिणः
पार्थ्यं सर्वदा ममाग्रे प्रसुवन्ति (३) । अतो भवद्गो-
पेष्टावयोऽहोभ्यो धर्मं श्रोतुमिहागतः । भवन्तद्येता-
मा धर्मं प्राप्ताः यस्यामतिरिति हन्तुमुद्यताः । गृहस्थ-
धर्मैरेवः

१) मदन मदनम् । अथर्ववेदिकम् ।

२) मन्त्रधारी इति ।

३) प्रसुवन्ति इति ।

चराचक्षुषितं चार्धमात्रिणीं यद्विमाने ।

केतुं पार्श्वगतान्तरा (१) नीपक्षद्वरानि दृष्ट्वा ।

यदि वा धनं नास्ति तदा प्रीतिवधमाप्यतिथिः पूज्य

। यतः

वृक्षानि क्षुण्णदृष्टं वाक् चक्षुर्यो च नूरता (२) ।

वृक्षानि वृतां विद्धे नीपक्षिणे (३) कदाचन ।

यच्च

वृक्षमन्त्रादि चर्चस्य नीपक्षिणि यद्विमाने ।

पुत्रनीये वृक्षार्थान् चर्चद्विधमयी, विधिः ।

शुभोऽपदत्तं माञ्जारीं हि मांसद्वयः पश्चिमावका-
त् निवसन्ति तन्माहमेवं ब्रवीमि । तच्छ्रुत्वा
ज्जारी भूमिं स्पृष्ट्वा कर्ष्यं स्पृशति ब्रूते च मया धर्म-
स्तं श्रुत्वा वीतरागेणेष्टं (४) दुष्करं व्रतं चान्द्रायणमध्य-
मेतम् (५) । यतः परस्परं विषदमानानामपि धर्म-
ज्ञानां चर्चिमा परमो धर्म इत्यत्रैकमत्यम् । एवं
ग्राह्यं स माञ्जारीभूतकोटरे स्थितः ।

पार्श्वगतान् पार्श्वनिर्गतान् ।

वृक्षानि वृक्षनिर्दिष्टमासकम् भुजि विमानार्थं ज्ञातम् कदाचं पार्श्व-
वृक्षानि वा ज्ञानम् नूरता वाक् चक्षुरवधारणम् ।

। न चर्चिणम् न चर्चद्विधमो चराचक्षुषि चक्षुषिचक्षुषिचक्षुषि-
द्वयद्विधमिति भावः ।

नीपक्षिणः नीपक्षिणः नीपक्षिणः नीपक्षिणः नीपक्षिणः ।

सर्वेदिसानिद्रता ये नराः सर्वमहाय ये ।

सर्वमन्ययमुताय ते नराः सर्ववामिनः ।

एक एव मुच्यन्ते निषनेऽप्यनुयाति यः ।

आग्नेरेव सम मासः सर्वमन्यन् गच्छति ।

योऽस्ति बल्य कदा मानिसुभयो पण्यतामरम् ।

एकस्य लघिक्ता प्रीतिरस्य सार्धैर्विमुच्यते ।

सप्तद्वयमज्ञानेन ज्ञातेनापि प्रयुज्यते (१)

अस्य दम्भीद्वयसार्धे च कुर्यान् पातकं सप्तम् ।

ततोऽसौ दिनेषु गच्छत्सु पश्चिमायकानामस्य
कोटरमानीय प्रत्यहं व्राटति । येषामपत्यानि सादि-
तानि तैः श्लोकार्धैर्विलपद्भिर्वितस्ततो जिज्ञासा समा-
रम्भा । तत् परिज्ञाय सार्धैः कोटराभिस्तुत्य वह्निः
पलायितः । पश्चात् पक्षिभिरितस्ततो निरुपयद्भिस्तत्र
(२) तदकोटरे गावकाभ्योनि प्रातानि । चमत्कारम् चने-
नैव जरद्भवेनाम्नाकं गावकाः पादिता इति सर्वैः पक्षि-
भिर्निश्चित्य गृध्रो व्यापादितः ।

इत्याश्रयं जम्बुकः सकीपमाह शृगम्य प्रथमदर्शन-
दिने भवानप्यज्ञातकुसुमीन एवासीत् । तत् कथं

(१) सदृशमिति ज्ञेयम् ।

(२) निरुपयद्भिः च निश्चितः ।

भयता सह एतस्य चेदानीदृशितरोत्तरं (१) वर्धते ।
अथवा

अथ तिर्यग्गती नामि श्रुतमनश्वरीरपि ।

निरस्तवाहने ईद्रे नरभ्योऽपि दुःखायते ।

अथ निम्न पटी वेति इत्येता लघुचैतन्याम् (२) ।

अथानर्थात्तामात्रं बहुधेयं इदृशमवयम् (३) ।

यथायं भूमी जलं व्युत्पत्त्या भवानपि । सुमोऽप्रवीतु
विमनेमीत्तरिण (४) । सर्वैरेकत्र विस्त्रभान्नायैः (५)
सुखमनुभवतिः श्योयताम् । यतः

अथ कविन् कलविश्विन् अथ कविन् कलविश्विन् ।

अथकारिक निवादि जाद्वन् विपक्षताया ।

काकीनीलमेवमसु ।

एकदा निभूतं श्रुगानीं श्रुते सत्ये नृगं चधिन्
यनेकदेये शस्यपूर्णं चैवमस्ति । तदहं त्वां नीत्वा
दग्म्यामि । तथा जने मति श्रुतः प्रत्यहं तत्र गत्वा
शस्यं छादति । अथ चैवपतिना चैव दृष्टा प्रागो

(१) ईदानीदृशित इत्यवयवमवयम् ।

(२) लघुचैतन्याम् अकारविश्वतामा ।

(३) अथानर्थात्तामात्रं नडाचयां पुनर्भुक्ता इतिभेदं इदृशमवयम् इति
तादृश्यां पुनरपि लब्धत्वेन बहुधाचयिनी भवान् अथन इत्यर्थः ।

(४) विमनेमीत्तरिण अथटीनरवाच्यव्यवस्थेनाचयिचरं ।

(५) विस्त्रभान्नायै विस्त्रभपूर्णं, इत्यर्थेयैर्वा अर्थः ।

योजितः । अनन्तरं पुनरागतो मृगः पागैर्वहोऽचिन्तयत्
 की मामितः कानपायादिव व्याधपायाद्यातुं समर्थो
 मिवादन्यः । अनन्तरं जम्बुकस्तत्रागत्य उपस्थितो
 ऽचिन्तयत् फलिता तावदध्माकं कपटप्रशब्धेन (१) मनो-
 रथमिद्विः । एतस्योत्प्लुत्यमानस्य मांसासृग्भिर्मात्रं
 चक्षीणि मयावगम्य प्राप्तव्यानि । तानि च बाहुभ्यां
 भोजनानि भविष्यन्ति । मृगस्तं हृदोष्माभितो मूत्रं मये
 क्षिप्ति तावन्मम बन्धनं सत्वरं द्वायस्व माम् । यतः

वायवे व्यसमे चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रिषु च ।

वायवारे प्रप्राप्ते च वसिष्ठानि च वाचनम् ।

जम्बुकः पागं विभोक्ताचिन्तयत् हृदस्तावदयं बन्धः ।
 मूत्रं च मये द्यावुनिर्गताः (२) पायाः तदद्य महारथ-
 वारं (३) कथयितान् दन्तैः मृगामि । मित्तं यदि
 विभो मात्पया मन्वथे तदा प्रभार्ते यत्त्वया वक्तव्यं तत्
 कर्ताम्यमिति ।

अनन्तरं न पाशः प्रदोषज्ञासे मृगमनागतमवभोज्य
 एतच्छतोऽन्विष्यन् तथापि हृदोऽप्य नये किमेतत् ।

(१) कपटप्रशब्धेन कपटप्रशब्देन ।

(२) द्यावुनिर्गताः द्यावुनिर्गताः द्यावुनिर्गताः ।

(३) महारथवारे वसिष्ठवारे ।

शूनेषोक्तम् अपधीरितसुहृदाकथं फलमेतत् । तथा-
शोक्तम्

सुहृदो हितवाक्तास्तु न यथोक्तिं न वाचितम् ।

निरन्तरं वदन्ति ततः च नरः शत्रुमन्दम् (१) ।

काको धूने स वदकः काको । शूनेषोक्तं मन्त्राभार्यो
तिष्ठत्यत्रैव । काको धूने उक्तमेव भया पूर्वम् ।

अपराधी न क्षालीति नेतरिवावधारयम् ।

विद्यते हि वृत्तस्थी भर्तुं दुश्चरणावधि ।

वरीक्षे काकेकुलारः वृक्षे निवसतिनम् ।

वल्गुं दत्तं तादृशं किञ्च विवर्णं वरीमुपयम् (२) ।

ततः काको दीर्घे निगम्य ग्राह्यं चरे वदकं किं त्वया
पापकर्मणा क्षतम् ।

अपचारिणि विवर्णे शत्रुभक्तौ न क्षमाचरति वाचम् ।

तं जनमनुचक्षते (३) भवति वदने अथ वदति ।

अथ प्रभाते चेत्यपतिर्नगुहहस्तस्तं प्रदेशं गच्छन्
काकेनापलोहितः । तस्मान्मोक्षं काकेनोक्तं सति शूने
त्वमात्मानं मृगयत् सुन्दर्यं वातेनोदरं पूरयित्वा पादान्
क्षाम्योक्त्यतिष्ठ । अहं तव वस्तुषी वस्तु विनिषामि ।

(१) शत्रुमन्दम् शत्रुघातायवदकम् ।

(२) अपराधं न विनिषास्यते । वरीमुपयं विवर्णं वा
तद्वदतिवर्णम् ।

(३) अहं तव वस्तुषी वस्तु विनिषामि वदम् ।

यदाहं गर्ज्दं करोमि त्वमुत्थाय मत्वरं पनायिष्यमे । मृगं
 स्तयैव काकवचनेन स्थितः । ततः क्षेत्रपतिना हर्षीतुं
 पुङ्गवलोचनेन तथाविधो मृगः पानोक्षितः । अयामे
 था मयं मृतोऽमि इत्युक्त्वा मृगं बन्धनान्मोचयित्वा पाशान्
 ग्रहीतुं मत्वरं बभूव । ततः काकगर्ज्दं श्रुत्वा मृगः
 मत्वरमुत्थाय पनायितः । तमुद्दिश्य तेन क्षेत्रपतिना
 क्षितेन लघुडेन मृगान्मो व्यापाटितः ।

एतत् श्रुत्वा लघुपतनकः पुनराह

मन्त्रिणैर्नापि भवता नाहारी मम पुङ्गवम् । (१) ।

अथि भीरुनि त्रीशानि विचरन्ति इत्यन्वयः ।

हिरण्यको मृते चपलम्बु चपलेन सह स्नेहः सर्वथा
 न कर्तव्यः । किञ्चान्यत् शत्रुपक्षी भवानम्माकम् ।
 उक्तचेतत्

इत्युक्त्वा न हि मन्दध्यानं मुद्रितमपि । मन्त्रिणा

मृतमपि पानीयं जलद्वयम् । (२) ।

दुर्जनं परिहर्तव्यं विग्नवान्दुर्जीति मन्त्रः ।

मन्त्रिणा भूयितः सर्वे विचरन्ति न भवदुःखः ।

लघुपतनक्षी मृते युतः मया मन्दम् । तथापि

(१) पुङ्गवः मृगः शत्रुः इति वाचनम् ।

(२) चपलः निष्ठापः विग्रहवर्धितः इति वाचनम् । हिरण्यः
 सन्धीयमनिदम् ।

(३) मुद्रितेन मुद्रितेन हृदयेनेति वाचनम् ।

समेतावानिव सहस्यः यत् त्वया सह सोऽहमवश्यं
करणीयमिति । नो वेदनाहारेवाकारं तव हारि
ध्यापादयिष्यामि ।

एतद्वचनमाकर्ण्य हिरण्यको वह्निर्निःसृत्याह पाप्या-
यितोऽहं भवतामनेन वचनान्मृतेन । किञ्च

रघुनन्दरी (१) वाचता च नेतृत्वं चन्विता (१) ।

होपी नि सकता घृतमितिचिदम् । वचम् ।

एतद्वचनोक्तमेकमपि दूषणं त्वयि न सृज्यते । मत्तवतु
भवतोऽभिमतमेव । इत्युक्त्वा हिरण्यको मैत्रं विधाय
भोजनविधेयैर्वायमं सन्तोष्य विवरं प्रविष्टः । वायसोऽपि
अभ्यासं गतः । ततः प्रभृति तयोरन्योन्याहारप्रदानेन
कुशलप्रद्वैर्विस्त्रम्भात्पेय कालोऽतिवर्तते ।

एकदा लघुपतनको हिरण्यकमाह मग्ने वायमस्य
कटुलभ्याहारमिदं स्यामम् । तदेतत् परित्यज्य स्थानान्तरं
गन्तुमिच्छामि । हिरण्यको मृते मित्रं क गन्तायम् ।
वायसो मृते अस्ति सुनिरूपितं स्यामम् । हिरण्यको-
ऽवदत् किन्तत् । वायसो मृते अस्ति दण्डकारण्ये
कर्पूरगौराभिधानं सरः । तत्र विरकाभोपाजितः म्रिय-
सुहृन्ने मन्थराभिधानः कूर्मः सहजधार्मिकः । (१)

(१) रघुनन्दनवचनं तल मेद चन्वितापी रघुनन्द ।

(१) चन्विता चन्विताचिदम् ।

प्रतिवसति । स च भोजनविशेषैर्मां संवर्द्धयिष्यति ।
द्विरप्यक्रोऽप्याह तत् किमवायस्थाय मया कर्तव्यं
मामपि तत्र नय ।

अथ वायुश्मशूनेन मिश्रेण सह चित्तात्मापहृतेन तस्य
धरमः समीपं ययौ । ततो मन्त्रगे दूरादेव नपुपतनव-
भानोक्त्य उत्याय यथोचितमातिथ्यं विधाय भूविज्जम्भाय-
तिविमन्कारं नकार । वायुभोऽवदन् मन्त्रे मन्त्रर मदि
शियभूजामभौ विधेहि । यतोऽयं पुण्यकर्म्मणा धुरीणः (१)
कादण्डाग्राकरो द्विरप्यक्रो नाम भूविज्जराजः । एतस्य
गुणशुक्तिं जिज्ञासहस्रेण यदि सर्वराज कदाचित् कर्तुं
समर्थः स्यादित्युक्ता विषयोऽंशोपाख्याने वर्णितवान् ।
ततो मन्त्ररः मादरं द्विरप्यक्रं नपुज्याह भद्रं चात्मनो
निर्जनवनागमनकारणमाख्यानुमर्हसि । द्विरप्यक्रोऽवदन्
अथयामि भूयताम् ।

अथि अथ्यजाभिधानायां नमस्तौ परित्याजका-
वमथ- (२) । तत्र नृदाहर्णी नाम यन्त्रिज्जराज इति-
वर्णित । स च भोजनानुगृह्णित्वाहमदिनं शिशा-

१. उक्तम्. उक्तम् उक्तम् उक्तम् उक्तम् ।

२. उक्तम् उक्तम् उक्तम् उक्तम् उक्तम् ।

३. उक्तम् उक्तम् उक्तम् उक्तम् उक्तम् ।

पादं भागदन्तकेऽवस्थाप्य (१) क्षपिति । अहश्च तदव-
मुत्पुत्य प्रत्यहं भक्षयामि । एकदा तस्य प्रियसुहृत्
वीणाकर्णो नाम परिव्राजकः समायातः । तेन सह
कथाप्रसङ्गावस्थितो मम ताम्रार्थे कर्त्तरवंगमुष्णेन (२)
बुद्धाकर्णो भूमिमताडयत् । वीणाकर्ण उवाच मखे
किमिति मम कथाविरक्तोऽभ्यासतो भवान् । बुद्धाकर्ण
उवाच भद्रं नाहं विरक्तः किन्तु पात्रार्थं मूषिकी समाप-
कारो मदा पात्रार्थं भिक्षावमुत्पुत्य भक्षयति । वीणा-
कर्णो भागदन्तकं विमोक्षाय कथं मूषिकः स्वभ्यक्षनो-
ऽप्येतावद्दूरमुत्पनति । तद्वत् केनापि कारणेन भवि-
तव्यम् । अयं विचिन्त्य परिव्राजकं नोक्तं कारणज्ञाय
घनवाहुन्धमित्रं प्रतिभाति । यतः

घनवान् घनवान् श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः ।

बहुन्धं घनवान् किं वाञ्छाम्बुदधायकम् ।

ततः सन्निवृत्तायाः तेन विवरं क्षपित्वा चिरमक्षिप्तं
मम धनं गृहीतम् । ततः प्रत्यहं निजमलिहीनः
मन्थोकाहरजितः स्वाहारमध्यापादयितुमक्षमः सन्नामं
मन्दं मन्दमुपभर्षन् बुद्धाकर्णेनावभोजितोऽहम् । तत-
स्तेनोक्तम्

(१) भागदन्त, अर्धचन्द्रादीनां वृत्तं वक्ष्यते । अर्धं अर्धः ।

(२) कर्त्तरव विमोक्षः ।

अथैव वचनान् वने. अथाहति वनेन ।

एतदाह मन्त्रिणः पात्रं अन्तर्निबन्धनीम् ।

एतदाहृष्य मयानोचितं ममाचारस्यानमयुक्तमिदानीम् ।

यथाव्यक्ते एतदुत्तान्तकथनं तदप्यनुचितम् यथा
याच्मया जोषनम् एतदप्यतोऽपि गदितम् । तत् त्रिमहं
परिपिडेमात्मानं घोषयामि भीः तदपि द्वितीयं मृत्यु-
हारम् । यतः

दीप्तौ चिरवचनो दग्धमाभी दग्धवचनोऽभी ।

दग्धोऽपि तन्मया दग्धवचनं मीढ्य विदाम ।

इत्यालोच्यापि लोभात् पुनरपि तदीयमर्थं प्रहीतुं

महमकरवम् (१) ।

दीप्तेन कुडिचमिति नीलं जम्बून् उपम ।

दग्धार्तो दृष्टमाहति एतदेव च मानव ।

ततोऽहं मन्दं मन्दमुपसर्पस्तेन वीणाकर्णेन जङ्गलस्य-
खण्डेन ताद्वितीऽधिन्यायं लुब्धो ह्यमन्नुष्टो निश्चलमात्म
द्रोही भवति ।

सर्वा एवापदलक्षणा यन् मुष्टं च मानवम्

सर्वा. सम्पन्नवस्तुसम्पन्नं मनुष्टं वक्ष्यमानम् ।

सर्वाचारतद्वचनानां यन् मुष्टं व्यासर्पितमां ।

इतश्चङ्कनमात्मनिर्दिष्टवचनमां ।

(१) वचनं उच्यते ।

१) दग्धम् अन्तर्निबन्धनीम् । जम्बूने इत्यादिपदं विद-
मदीनाम् मीढ्यम् ।

अमेदिनेश्वरसामग्रदिविद्वद्वत् ।

अनुजज्ञेयवचनं च यत् कदापि श्रोयन्म् ।

न क्षीयन्ममत्तं दूरं यातमानसं ब्रह्मवा ।

अनुजस्य चरमाशेषोऽयं भवति सादरः ॥

तदव्याप्योचितकार्णपरिक्षेदः (१) श्रेयान् । इत्या-
लोच्यार्थं निर्भ्रमवचनमागतम् । ततोऽप्यनुपुखोदयादमेन
मित्तेणाहं स्नेहानुवृत्त्या अनुवृत्तः । अधुना च
पुखपरम्परया भवदाययः स्वर्गं एव मया प्राप्तः ।

एवं ते स्नेहानुवृत्तिविहारं कुर्वीषाः समुष्टाः सुखं
निश्चयन्ति स्म ।

अथ कदाचित् विद्याङ्गनामा भूयः केनापि चामित-
स्तत्रागस्त्य मिलितः । ततः पयादायान्तं भयहेतुं मन्त्राध्य
मन्त्रो जलं प्रविष्टः मूषिकश्च विषरं मतः काकोऽपि
उड्डीय हस्तमारुहः । ततो मधुपतनकेन सुदूरं निरुप्य
भयहेतुर्न कोऽप्यवमोक्तिः । पयास्तद्वचनादागस्त्य पुनः
मर्षं मिलित्वा तत्रैवोपविष्टः । मन्त्रैर्भोक्तं भद्रं शृणु
कुशलं ते । स्नेह्या उदकाद्याहारोऽनुभूयताम् । अद्याव-
स्थानेन वनमिदं अनायोक्तव्यताम् (२) ।

(१) चरमाशेषकार्णपरिक्षेदः चरमाशेषकार्णपरिक्षेदः ।

(२) वनमिदं अनायोक्तव्यताम् चरमाशेषकार्णपरिक्षेदः ।
नाथपुत्रं कुर्वन्ति साधः ।

चिदाङ्गो मूर्ते सुखकवामितोऽहं भवतां गरणमागतः

(१) भवद्भिः सह सम्यमिच्छामि । हिरण्यकोऽवदत्
मित्रत्वं तावदम्भाभिः सह चयत्वेनैव निष्पन्नं भवतः
तदव्य भवता स्मृद्विनिर्विगेषेण (२) स्वीयताम् । तच्छ्रुत्वा
मृगः सानन्दः क्षतम्वेच्छाहारः पानीयं पीत्वा क्षमापन्न-
तद्वेच्छायायासुपविष्टः ।

अथ मन्थरेणोक्तं मन्त्रे मृग केन व्यामितोऽस्मि ।
अस्मिन् विजने वने कदाचित् किं व्याधाः सञ्चरन्ति ।
मृगोक्तम् अस्मि कनिष्ठविषये (३) शम्भाङ्गो नाम
मृगपतिः । स च दिग्विजयव्यापारक्रमिणागत्य चन्द्र-
भागानदीतीरे समावामितजटको (४) वर्तते । प्रातश्च
तिनावागम्य कर्पूरमरःसमोपै भवितव्यमिति व्याधानां
सुखात् शिंवदन्तो श्रूयते । तदव्यपि प्रातरधम्यान्
भयहेतुरित्यानीच यथाकार्यं तद्वारभ्यताम् । तच्छ्रुत्वा
कूर्मैः सभयमाह मित्र क्षमागयात्नरं गच्छामि ।
काञ्चमृगावपि उक्तवन्तो मित्र एवमसु । ततो हिरण्यको

(१) स व च गृहम् चरन्मनुजिमिति वाच्यम् ।

(२) मृगश्च वर मयहे वर मन्थरेणोक्ते मरुदिवर्षे ।

(३) अस्मिन्विषये अस्मिन्विषये इति ।

(४) शम्भाङ्गो नाम मृगपतिः । अस्मिन्विषये अस्मिन्विषये इति

विश्रम्याह पुनर्जलामये प्राप्ते मन्वरस्य कुयलं स्यसे
गच्छतोऽस्य कः प्रकारः (१) ।

तद्विस्तृतं यत्नमाकर्ण्य महता भयेन विमुक्त एव
तं जलामयमुत्सृज्य मन्वरयस्त्रितः । तेषां हिरण्यकादयः
स्नेहादमिटं गृह्यमाना मन्वरमनुव्रजसुः । ततः स्यसे
गच्छन् केनापि व्याधेन काननं पर्यटता मन्वरः प्रातः ।
तं च गृहीत्वा उत्थाप्य धनुषि बद्धा धम्योऽस्त्रीत्यभिधाय
व्याधः स्वगृहाभिमुखं यमितः ।

अथ ते यमवायमभूयिकाः परं विषादमुपगता-
स्तमनुगच्छन्ति यः । ततो हिरण्यको विलयति ।

एकलं कुच्छलं न वायदलं लब्ध्वाभ्यह दारमिवाचरन् ।

तावद्वितीयं कन्दुयमितं मे हिर्दं यमयो बहुधीभवति ।

अभावजन्यं दुःखितं भाग्यनेकाभिजायते ।

तद्वद्विस्तृतं गृह्यमाना यन्मपि न मुच्यते (२) ।

न ज्ञातरि न दारिद्र्ये न कोटिपदं न वायदये ।

विवाहलाहवः पुत्रो वाद्विद्विदे कमावसी ।

इति सुहृद्विचित्रय प्राह यतो मे दुर्दैवम् । अथवा
इत्यमेवैतत् ।

काश्च कश्चिद्विनाशाय कम्पदं यदनापेक्षम् ।

समायमा कायदेमाः सम्यकुत्पादि अहुरम् ।

(१) अने वननकनरीस्य का वीर्य ।

(२) विस्तृतं यत्नः ।

एवं यद् विनश्यद् द्विरण्यकपिद्याङ्गमनुपगतमज्ञाया
यावदर्थं व्याधौ यन्नाथ निःसरति तावन्नश्यत् शीघ्रं हि
यत्रः कियताम् । तानुचयः सत्यं कार्यमुपदिशः ।
द्विरण्यको मुने निद्याङ्गो जलममोघं गत्वा भूतमिदं
आत्मानं निगच्छेदग्रेयम् । अनुपगतमज्ञाया तस्योपरि स्थिता
नद्या किमपि विस्मिता । नूनमर्जम लब्धुर्जन शृगमाणा-
धिना कण्डूयं परिगम्य सत्यं गत्वा मत्तध्यम् । ततोऽपि
मत्तरम्य यन्ममं केदस्यामि । सविज्ञानं लुब्धं भवद्वा
पलायितव्यम् ।

ततपिद्याङ्गमनुपगतमज्ञाया ग्रीष्मं गत्वा तथा चमूहिने
सति वा व्याधः आत्माः पानीयं पीत्वा तदग्न्याग्नादुपविष्ट
ग्रायाविधं शृगमायनोवा कण्डूयं जलममोघं निधाय
कर्मोक्त्यामादाय प्रवृत्तमना शृगमादिर्तं जलितः ।
चक्षुराग्रे द्विरण्यकपिद्याङ्गं द्विचयमनः च कुर्वीत सत्यं
जलागर्थं पविष्टः । य न शृग आगच्छे मे व्याधमाजायो-
त्ताय ह्ये पलायितः । अन्तः

१। अनुपगतं द्विरण्यकं अनुपगतं निवेद्यते ।

अनुपगतं जलं जलानि अनुपगतं जलमिव विदुः ।

ततोऽपि निवासः कटगतं पविष्टः । मत्तरादयस्य मर्त्यं
मुक्तापदः (१) शृगमाणां गत्वा तथा लुब्धमास्थिताः ।

१। मुक्तापदं चाप्यनुपगतं मुक्ता लब्ध्वा च निजान्ता इति तावत्
वाच्यं हे मे ।

विष्णुपुराणम् ।

—००१०१००—

इन्द्रं प्रति दुष्प्रांससः क्षीयः ।

—•—

वराहवचनम् ।

दुष्प्रांसाः गङ्गाद्वीपस्य चार (१) पृथिवीमिमाम् ।
 स ददर्श स्रजं दिव्याम्पिर्विद्याधरोकरे ॥
 सुमानकानामलिनं (२) यस्या गन्धेन वासितम् ।
 अतिविश्वमभूद मर्त्यस्तद्वनं (३) वनचरिणाम् ॥
 उभयतस्तद्विदिमः (४) स दृष्ट्वा भीमतां स्रजम् ।
 तां ययाचे वरारोहो (५) विद्याधरवधू' ततः ॥
 याचिता तेन तन्वद्भी माता विद्याधराङ्गना ।

- (१) गङ्गाद्वीपे गङ्गाद्वीपे ।
- (२) सुमानका इत्यत्र विविधा विद्यामयिणः सन् वननिवासिनः सन् ।
 (अत्र) सुमानकाणां (सुमानकपुत्राणां) लब्धेन वासितं वासितं
 सन् वननिवासिणी वा ।
- (३) अत्र विविधा लोके वनलीनवन् ।
- (४) उभयतस्तद्वन् उभयतस्तद्वन् उभयतस्तद्वन् उभयतस्तद्वन् ।
- (५) वरारोहो वरणाथकवन्तम् ।

ददौ तन्मै विगानाक्षो मादरं प्रणिपत्य तम् ॥

तामादायात्मनो मूर्ध्नि स्रजमुन्नतपट्टम् ।

कृत्वा (१) स विप्रो मैत्रेय परिवन्धाम मैटिनीम् ॥

स ददगं समायास्तमुन्नतैरावतम्यितम् ।

कैलोक्याधिपतिं देवं मह देवैः गवीपतिम् ॥

तामात्मनः स गिरमः स्रजमुन्नतपट्टपदाम् ।

धादायामरगजाय चित्तेपोन्नतधनुनिः ॥

वृद्धीत्वामरगजेन स्रगैरावतमूर्धनि ।

न्यस्ता रराज कैनामगिगुरे आश्रयी यथा ॥

मदान्धकारिताक्षोऽसौ (२) गन्धाश्रटेन वारणः ।

करेणाकृत्य चित्तेप ता स्रजं धरणीतमे ॥

ततयुक्तोऽथ भगवान् दुर्ध्वामा मुनिपुङ्गवः ।

मैत्रेय देवराजं तं क्रुद्धयेतदुवाच ह ॥

ऐतर्थात्मन दुष्टात्मवतिस्तत्त्वोऽसि (३) वामन ।

त्रियो धाम (४) स्रजं यन्त्रं महता नाभिनन्दसि ॥

प्रमाद इति नीलं ते (५) प्रणिपातपुरःसरम् ।

(१) तां स्रजमादाय आत्मनो मूर्ध्नि कृत्वा-इत्येवम् ।

(२) मर्दय चन्द्राकारिते निर्मानिते चचिन्तौ यन्त्रं यः ।

(३) चित्तेपम्, चित्तेपान्तं ।

(४) त्रियो धाम स्रज्या निवासमुनिम् ।

(५) ते भवा । आर्षं, गवीय ।

दुष्टं प्रति दुर्धर्मात्मनः कोपः । २

जदीलुक्कुट्टकपोमेन (१) न चापि शिरसा धृता ॥
 मया दत्तामिमां मातां यन्मया बहू मन्त्रये ।
 तैभीरुदौरभो (२) कुट्ट विनाशमुपयाध्वति ॥
 मां मन्त्रयेऽभोः कटुतां नूनं ताक भवान् दित्रे ।
 यमोऽपराजनाकाशं मानिता (३) भवता कृता ॥
 मदता भवता यन्मया तिता माता मर्दानमे ।
 तन्मया प्रमष्टमच्छोकं तैमोक्षं न भविष्यति ॥
 यम् मष्टानकोपध्व (४) भवमिति चराचरम् ।
 न त्वं मामतिगन्धेन देवरात्रावमन्त्रये ॥

मर्दन्ती चारणरुध्यादवर्मायै स्वराश्वितः ।

प्रमादयामास नदा दुर्धर्मात्मनः कश्चन ॥

— प्रमाद्यमानः स नदा प्रविधानपुरःसरम् ।

प्रमृष्टाव महराजं दुर्धर्मा मुनिमतमः ॥

नार्हं कृपामुद्धटयो न च मां भजते यमा ।

(१) कपेव जलकुटी रिकविटी कटीवी कपी इति तदाभूतेन
 कदा ।

(२) तैभीरुदौ तैभीरुदौर्ध्वम् । अतः यन्मया मदनमाकाशा
 यन्मामाकरचरीवादिवर्धे ।

(३) मानिता कर्मिणेन ।

(४) यन्मया यन्मयायपीयम् । यन्मयाये यदीयवीय चार्धे ।

अन्यं नै मुनः । २ । गच्छ दृष्ट्वा मम सर्वं हि माम् ।

गौतमादिभिरन्यैश्च गज्यमापादितो मुधा ।

सुहृन्निमाशमञ्जस्य २ दुष्प्रामममवेदि माम् ।

बगिचायें दद्यामारे । ३ । स्नाय कुर्जद्विभक्तौ ।

गच्छ मनोऽसि । ३ ॥ येनैव सामव्यश्रावमन्यमे ।

इमं ज्ञात्वा कलायस्य भृकुटकुटिन मुखम्

निराक्ष्य कृषिभयर्त्तं मम नो न गन्तो भयम् (५) ।

नाम हर्मिण्यं वचना किमुनेन उत्तकरो ।

विहङ्गनामिमा भय करोष्यनुनयाविक्राम ६ । ॥

अत्युक्ता प्रययौ शिवां देवराजं,णि न नल

श्रीरुद्ररात्रेण ब्रह्मन् प्रथयावमगात्तम ॥

- [illegible]

धुवोपाख्यानम् ।

—१०१—

सप्तमः सर्गः ।

द्विषन्नमोत्तमानपादौ मनोः स्वाद्यधुवस्य (१) तु ।
 हो पुत्रो वसुधापौर्ण्यो यशोही कविता तव (२) ॥
 तदीदृशानपादस्य सुदृशानुत्तमः सुतः ।
 यमीहायामभुदसहम् (३) पितुस्तत्तवस्य ॥
 सुर्मतिर्नाम या वाहस्तथाभुवद्विषो द्विष ।
 य नार्तिर्नामिमांकास्वा तप्यायामुद् धुवः सुतः ॥
 राजाधर्मल्लभ्याहं पितुर्भोक्तव्याधिमम् (४) ।
 हृदोनमं धुवस्ये तमावीदुं मनोरथम् ॥
 तस्यैव भूपतिप्राप्त्या सुदृश्या नाभ्यनन्दन (५) ।
 मय्येनागतं पुत्रमुज्ज्वलारोहणोदकम् ॥

(१) स्वस्य इहा तदादुवस्य ।

(२) तव कैवल्यम् ।

(३) यमीहाया कैवल्यम् ।

(४) राजाधर्मल्लभ्य विपुलधर्मिणोऽपि नाभ्यनन्दनं हर्तुं न शक्यम् । राजा-
 धर्मल्लभ्यं विपुलधर्मिणोऽपि नाभ्यनन्दनम् । नाभ्यनन्दनं नाभ्यनन्दनम् ।

(५) नाभ्यनन्दनं नाभ्यनन्दनम् ।

इत्युक्तः सकलं मावे कथयामास (१) तथाया ।
 सुदक्षिः प्राह भूपान्नप्रत्यक्षमपि (२) गर्विता ॥
 विनिश्चस्येति कथिते तद्धिन् पुच्छे (३) सुदुर्मनाः (४) ।
 ग्रासक्षामेक्षणा (५) दीना सुनीतिर्वाक्यमयवीत् ॥
 सुदक्षिः मत्प्रमाहेद धन्यभाग्योऽस्मि पुच्छक ।
 न हि पुच्छयतां यस्तु सपक्षैरेवमुच्यते (६) ॥
 नोदेगस्तात (७) कसंभ्यः कृतं यद्वक्ता पुरा (८) ।
 तत् कौस्पदसु* गङ्गोति दातुं कथाकृतं स्वया ॥
 राजागमं तथा क्वत्र* वराणां वरवारणाः ।
 यस्य पुण्यानि तस्यैते मत्स्यैतच्छाम्य (९) पुच्छक ॥

- (१) ब्रूय इति केच ।
 (२) भूपान्नप्रत्यक्षमपि प्राह सप्तम्यर्थः ।
 (३) तद्धिन् पुच्छे विनिश्चस्य इति अक्षिपे अक्षिपयति इति । अर्भेदि
 प्रायश्चित्तं चार्थः ।
 (४) सुदुर्मनाः अकलकुलितहृदयः ।
 (५) क्षामेय क्षामे जीवे क्षामेष्टि दातुं ईक्षते कते कथा का ।
 (६) सपक्षं प्रहृष्टि ।
 (७) सदेव जीव ।
 (८) पुरा पुनश्चिन्नु कथयति ।
 (९) मत्स्यैतच्छाम्य तस्यैतच्छाम्य इति । तत् क्षामं वरिवर्णे-
 यते ।

अन्यजन्मकृतेः पुण्यैः (१) सुकथां सुवचिर्नृपः (२)
 भार्येति प्रोचते चान्धा मद्विधा माम्यवर्जिता ॥
 पुण्योपचयसम्पन्नस्तथाः पुत्तस्तयोत्तमः ।
 मम पुत्तस्तथा जातः स्वल्पपुण्यो ध्रुवी भवान् (३)
 तथैवपि दुःखं न भवान् कर्तुमर्हति पुत्तज ।
 यस्य यावत् स तेनैव स्वेन तुभ्यति बुद्धिमान् ॥
 यदि वा दुःखमन्वयं सुकथां वचसा तव ।
 तत् पुण्योपचये (४) यत्नं कुरु सर्वफलप्रदे ॥
 सुशीलो भव धर्मात्मा मैत्रः (५) प्राविष्टिते रतः ।
 निर्वै यथापः प्रवचाः पात्रमायान्ति मम्मदः (६) ॥

शु. ब. अ. ५५ ।

अस्य यत्त्वमिदं प्रात्य प्रशमाय (७) वचो मम ।

(१) सुवर्चसि विव. ।

(२) सुवचि अतिशीतिमान् अथयमनुरक्त इति वाचन् ।

(३) कथां तादृशः जातस्तद्वत् इत्यर्थः ।

(४) पुण्योपचये पुण्यसंचये ।

(५) मैत्रः सम्पन्न मित्रभावायुः ।

(६) आपः, जलानि निर्वै इति शब्दमिव सुवचः प्रवचाः तथा वचः गवांश्च
 राशे च कवीकृता इति वाचन् वाचं पुत्रवर्धनं नरनाथानि ।

(७) इत्यनेन चोक्तमाह ।

नेतदुदुर्बलमा (१) भिद्ये (२) हृदये मम तिष्ठति ॥
 सोऽहं तथा यत्तिष्ठामि (३) यथा सर्वोत्तमोत्तमम् ।
 स्थानं प्राप्ताम्यजेयाणां जगतामपि पूजितम् ॥
 बृहदिदं पिता राज्ञस्तस्या आसीद्वि नोदरात् ।
 प्रभां पाप मेऽस्य त्व हृदस्यापि (४) तवोदरे ॥
 उत्तमः स मम भ्राता यो गर्भे न धृतस्त्वया ।
 राजासुतमवाङ्गीतु पिता दत्तं तथाशु तत् ॥
 नाम्यदत्तमभीष्टामि स्थानमस्य स्वकर्त्तव्या ।
 इच्छामि तदहं स्थानं (५) यच्च प्राप पिता मम ॥
 निर्जंगामं गृह्णायादुत्प्लुक्ता मातरं ध्रुवः ।
 पुराच निष्कृत्य ततस्तदाद्योपवनं ययौ ॥

-
- (१) धरणीनामुदुर्बला इति शेषः ।
 (२) भिद्ये विचारिते चमत्तं अस्तिने इत्यर्थः ।
 (३) यत्तिष्ठामि इति शेषः । यदहं यदुत्तमम् ।
 (४) हृदस्य इति शेषः आसीद्वि नोदरात् ।
 (५) यच्च स्वकर्त्तव्या तत् स्थानमिति शेषः ।

भक्तोपाख्यानम् ।

—०००—
मैत्रेय उवाच ।

यद्वैतद्वगवन्नाथ भक्तस्य मर्होपतिः ।
कथयिष्यामि चरितं तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥

पराशर उवाच ।

शास्त्रग्रामे (१) महाभागो भगवन्मद्विमानसः (२) ।
स उवास चिरं कामं मैत्रेय पुत्रिषीपतिः ॥
अहिंसादिव्यगोपेषु गुणेषु गुणिना वरः ।
अवाप परमां काङ्क्षां (३) मनमथापि संयमे ॥
समित्पुष्पकुमादानं चक्रे देवक्रियाकृते (४) ।
नान्यानि चक्रे कर्मानि निःसङ्गे योगतापमः (५) ॥
जगाम मोक्षमिच्छेत्कार्त्तमेकदा तु महानदीम् ।
सृष्टौ तत्र ततश्चक्रे ध्यानध्यानन्तरक्रियाः ॥

(१) शास्त्रग्रामे अस्यास्ये ग्रामे ।

(२) भगवति विष्णौ स्वसम् चरितं भावसं चरितं कृतम् ।

(३) वरस्य काङ्क्षां च मनसमुत्पन्नम् ।

(४) ईश्वरक्रियाकृते ईशपुरोपासने ।

(५) निःसङ्गः निःप्रयत्नचित्तवत् । कीर्तनारवः, कीर्तनप्रकाशः ।

भरतीपाठ्यान्तम् ।

४७

अथाज्जगाम ततोऽर्थे (१) जन्मं पातुं विप्रमिता ।
 आसन्नममवा ब्रह्मचर्येण हरिणीं यन्तात् ॥
 ततः समममवा पीतपाये जले तथा ।
 सिंहस्य नादः सुमहान् सुखं प्राप्तिमयदृष्टः ॥
 ततः तां सुहमा आमादावृता निजमातम् (२) ।
 अमुं हारीहचेलाम्वा नद्यां गर्भः पपात च ॥
 तमुद्यमानं वनेन वीदिमानापरिभुतम् ।
 ऊपाह म नृपो गर्भात् पतितं मृगपीतकम् ॥
 गर्भप्रच्युतिदोषेण प्रोत्पन्नात्मकेन (३) च ।
 मैत्रेय मापि हरिणीं पपात च समार च ॥
 हरिणीं तां विनोक्त्याय विपदां (४) नृपतापसः ।
 मृगपीतं समादाय निजमाश्रममागतः ॥
 चकारानुदिनश्चामी मृगपीतस्य वै नृपः ।
 पीपनं पुथमानस्य स तेन बह्वे मुने ॥
 अचाराश्रमपर्यन्ते वृत्तानि गच्छन्ते तु सः (५) ।

(१) ततोऽर्थे तत्ता महापथा लोकेन अन्तर्गतमात्रम् ।

(२) निजमातम् वदीतीरम् आश्रमा अन्तर्गतं आसीदर्थः ।

(३) वीदिमानात्मकेन अमुं हारीहचेलम् । (४) विपदां वृत्तान् ।

(५) च अत्र आश्रमपर्यन्ते आश्रमस्थाने निजोचितं विप्र. नृपयेषु वने
 वृत्तानि अचारः अचरन्त्याम् ।

भरतीपाख्यानम् ।

४६

कुमाः कागा विराजन्ते वटवः भामगा इव (१) ॥

इत्यं चिरगते तस्मिन् घ चक्रे मानसं मुनिः ।

प्रीतः प्रमथयदनः पार्श्वे चाभवन्मुने ॥

समाधिभङ्गस्तस्यासौत् (२) तच्चमत्प्रदितकनः (३) ।

संस्तुतराज्यभोगर्हि स्वजनस्यापि भूपतेः ॥

कान्तेन गच्छता (४) भोज्यं कान्तं चक्रे (५) महीपतिः ।

पितरं सार्थं (६) पुत्रेण शृगपोतेन वीक्षितः ॥

शृगमेव तदाद्राक्षीत् भ्यजन् प्राणानमावपि ।

तन्मयत्वेन (७) मैत्रेय नाम्नात् किञ्चिदचिन्तयत् ॥

(१) कुमा कागाव तस्य कश्चिजिह्वी चचिरीकृतं चचिर्भवन्ते
इत्येते इमे मूलजिह्वा द्विजावा तस्य कागाव भामगादभ्यादिनी
वटवः कुमाव इव विराजन्ते कानता वटवो मुनिराजिरवो मयभीनि
भावन्तम् ।

(२) समाधिभङ्गं कीलाभ्यामविच्छेदः ।

(३) तस्मिन् कश्चिजिह्वी मयस्य छेदं तन्मयत्वं तस्मिन् चादितं चर्चितं
चात्मा विना देव तस्य ।

(४) कान्तेन गच्छता गच्छन्ति कान्तिः ।

(५) कान्तं चक्रे मन्त्रं वाप ।

(६) सार्थं सानुमेवम् ।

(७) तन्मयत्वेन तदेवावचितमया ।

दूरं गत्वा च शार्दूलव्यामादभ्याययौ पुनः ।
 प्रातर्गतवानिदूरं च मायमायाभ्याययमम् ।
 पुनश्च भरनस्थाम्भुटायमच्छोटशक्तिं (१) ।
 तस्य तस्मिन् सृगे दूग्मसौपपरिवर्तिनि ।
 चामोक्षेतः समामर्शं न यथावच्छतो (२) दिग् ।
 विमुक्तराभ्यतनयः प्रोक्षित्वागेयवाभ्यः ।
 समत्वं स चक्रागेक्षैस्तस्मिन् हरिणयानके ।
 किं वृक्षैर्भक्षितो व्याघ्रैः (३) किं भिक्षेन निपातितः ।
 विरायमाणे (४) निष्क्रान्ते तस्यामादिति मानवम् ।
 एषा वसुमती तस्य खुराग्रक्षतकवुरा (५) ।
 प्रीतये मम जातोऽसौ क ममेणकधामकः (६) ।
 विषाणायेश मदाहकपट्टयनपरो हि सः ।
 चेनेयाभ्यागतोऽरण्यादपि मा सुखयिष्यति ।
 एते जूगशिखास्तस्य दशनैरचिरोद्भूते ।

-
- १) छटन, पर्वशब्दा तस्य चत्तिरे चडचे ।
 २) चक्षत चक्षिन् विषये ।
 ३) व्याघ्रैः व्याघ्रेषां भक्षितः ।
 ४) विरायमाणे आरामशक्तिनिष्ठतो कृतविचले ।
 ५) खुराचामरेष दानि चतानि तेः कवुरा विविधवर्णाः ।
 ६) दशहराक्षसः दशविधवर्णः ।

शुभाः कामा विराजन्ते चट्वः सामगा इव (१) ।

इत्य' धिरगते सखिम् स धके मानसं मुनिः ।

प्रोतः प्रसदयदमः पार्गस्ये चाभवग्मुगे ।

नमाधिभङ्गस्यामीन् (२) तन्मत्वादितामनः (१) ।

संत्यक्तराज्यभोगदि' स्वजनस्यापि भयते: ।

कामिनी भक्त्या (४) भोऽय कामं चक्रे (५) महीपति ।

पितृव्य साध्यं (६) पुत्रेषु मृगयोनिन वीक्षितः ।

मृगमिदं मदाद्राणीत् स्थञ्जन् प्राप्नोतमावपि ।

तत्प्रयत्नेन (७) मैत्रेय नाम्बत् किञ्चिदविभायत् ।

- (1) कृष्ण कालाव तस्य दृष्टिस्त्रिष्वी अविदीप्तते अविर्भवते
दग्नेने दग्ने लूनमिच्छा विहाया कस्य कामसा वागवेदाध्यायिनी
वदत कृष्णाय इव विद्याकर्म कामसा वदती मुष्टिमस्त्रिष्वी अविर्भवति
साधधाम् ।
- (२) कृष्णविभक्त दीप्ताभ्यामविच्छेद ।
- (3) तस्मिन् दृष्टिस्त्रिष्वी जगत् सर्वं सत्त्वस्य तस्मिन् आविष्ट अविर्भव
वाप्या विभक्त दीप्त तस्य ।
- (4) आनीत दग्नाया मच्छति आग्ने ।
- (5) आग्ने अग्ने तस्य वाप ।
- (6) वाप्य वापुर्भवत् ।
- (7) सत्त्वस्यैव तद्देवावविभक्तया ।

महाभारतम्

परीक्षितुपाख्यानम्

श्रीनिबन्धन ।

ततोऽपरस्मिन् सम्प्राप्ते काले कस्मिंश्चिदेव तु ।
परीक्षित्वा राजासीत् ब्रह्मन् (१) कौरववर्गजः ॥
शृगान् विध्यन् वराहाय तरङ्गान् (२) मत्स्यिषांशया ।
अन्यांसु विविधान् वन्यांसु चार (३) धृतिवीपतिः ॥
अथ कदाचिच्छृणुं विद्वा वापेन निमित्तेन (४) वै ।
पृष्ठतो धनुरादाय समानं गच्छन् वने ॥
परित्याक्तः पिषामार्त्तं आसमाद सुनिं (५) वने ।
गथां प्रचारिष्यामीनं (६) वत्सानां सुश्रुतिः सुतम् ।
भूयिष्ठमुपयुञ्जानं केनमापिबतां पथः (७) ॥

(१) ब्रह्मन् इति श्रीमद्भगवद्गीताम् ।

(२) तरङ्गं पृष्ठकासी व्यापकित्वेन ।

(३) वन्यान् वनवासिन्सी जगन् ।

(४) निमित्तेन शीघ्रादिना ।

(५) सुनिं ब्रह्मन् ।

(६) वत्सा वत्सरीषु शीघ्रादिनादिषु वत्स वत्सवत्सरीषु ।

(७) ॥ अपिबता वत्सानां सुश्रुतिः सुतं केन भूयिष्ठमुपयुञ्जानं निबन्धन
उपयुञ्जानं निबन्धनम् ॥

नमभिद्रुम्य (१) वेगेन स राजा संगितव्रतम् (२) ।
 यदृष्टुमुक्यस्य तं मुनिं सुष्ठुमाश्रितः (३) ॥
 भो भो ब्रह्मचरं राजा परीक्षितमिममुजः ।
 मया विहो मृगो नटः कश्चित् दृष्टवानमि ॥
 स मुनिश्च तु नोवाच किञ्चिन्नोनव्रते स्थितः ।
 तस्य स्वर्ग्ये सतं सुपे क्रुद्धो राजा ममामग्रत् (४) ॥
 समुत्सिष्य धनुष्कोट्या (५) स चैतत् समुपैषत (६) ।
 न च किञ्चिदुवाचेनं शुभं वा यदि वाशुभम् ॥
 न राजा क्रोधमुत्सृज्य तपितस्तं तयागतम् (७) ।
 दृष्ट्वा जगाम नमस्विष्यामीत्येव सः ॥
 न हि तं राजयादूर्णं समाधीनो महामुनिः ।

- (१) अभिद्रुम्य अभिमुखं तदभिद्रुम्य अनेवर्षे ।
 (२) संगितव्रतम् अश्रुत्स्मितलीनव्रतम् ।
 (३) दृष्ट्वा दृष्ट्वा चक्षुष्यं च अभिमत ।
 (४) ममामग्रम् ममाग्रवत् प्रोत्थयामास । अग्रार्थेति चक्षुषे ।
 (५) धनुष्कोट्या धनुषीऽऽस्तापिच ।
 (६) स च मुनिः सतम् स्वर्ग्ये संप्रदीप्यत् समुपैषत सदेवमे कर्तुं तद्विनिर्ण
 कीचकरी समुपैति भावः ।
 (७) तयागतम् तादृशीनपन्धानापत्तं स्वर्ग्ये अश्रुत्स्मितमिति भावः ।

स्वधर्मैरितं भूयं समाचितोऽप्यधर्पयत् (१) ॥

न हि तं राजगार्हून्मृतायाधर्मपरायणम् ।

जानाति भरतयेष्ठस्तत एनमधर्पयत् ॥

तदुपमृतस्य पुत्रोऽभूत्तिम्मतेजा (२) महातपाः ।

शुद्धी नाम महाक्रोधो दुष्पसादो (३) महाव्रतः ॥

सख्योक्तः क्रौडमानेन (४) स तत्र हसता किञ्च ।

षट्पिपुत्तो न नर्मायै (५) छग्रेन द्विजसत्तम ॥

तैजस्विनस्तथ पिता तथैव च तपस्विनः ।

गर्वं स्वान्धेन वहति मा शुद्धिन् गर्विता भव ॥

क ते पुरुषमानित्वं (६) क ते वाचस्मयाविधाः ।

दर्पजा पितरं द्रष्टा यद्वयं यवधरं तथा ॥

(१) समाचितः स्वधर्मे सर्वसिद्धिवाचमानितः । न चर्पयन् चरमे न प्रमादेवर्ष । अस्तं चमारीभव राजन् राजर्षेभिरुत्तमवर्षके ईदृ ।

(२) तिमतेजाः अतिमेजमती अत्युत्तमवमानमती न मङ्गले इत्यर्थः ।

(३) दुष्पसादः प्रमादवितुमशक्त दुषिणी अ प्रसीदतीत्यर्थः ।

(४) क्रौडमानेन क्रोडता । आश्वमेधदमार्यम् ।

(५) न च क्रौडा अथवाय इति वाचन् । सर्वेषु अङ्गिष्वनुपपदिषुमिष्वर्थः ।

(६) पुरुषमानित्वं पुरुषानिमानः ।

एवमुक्त्वा, च निजभ्यो गृहीतौ वीरपदमभितः ।
 अमघाई गृहे श्रुत्वा चर्यमाणस्य सम्युता ॥
 स न हस्तेभ्योऽपि गृहीतौ वाचमुद्धृतम् ।
 अमुद्धृतं चर्यमाणं न हिऽपि अमघाईवः ॥

इति अष्टमः ।

वा. ॥ चर्यमाणस्य नाम अमघाई परिभाषणा (१) ।
 अमघाईः (१) विमुक्तोऽपि अमघाई भुजङ्गमः ।

अष्टौ अष्टमः ।

किं हि विद्या कर्म तस्य वाचोऽनिष्टं दुरात्मनः ।
 अहिं नत् कर्म तस्य न वाचो हि तस्योक्तं वचनम् ॥

इति अष्टमः ।

अ वाचा अमघाई (१) वाचा परीषदभिमन्युजः ।
 अमघाई अमघाईको विद्या वाचो न गोप्यम् ॥
 न वाचोऽपि वाचा अमघाईम् अमघाईम् ।
 विद्या न न हि हि हि अमघाईमभिभाषितम् (२) ॥

(१) अमघाई परिभाषणा अमघाई परिभाषणा अमघाईपर्यन्तं आत्मना
 इति । वाचो अमघाई ।

(२) अमघाई अमघाईम् विद्या अमघाई । अमघाईम् अमघाईम् ।

(३) अमघाईम् अमघाईम् । वाचो अमघाईम् ।

(४) अमघाईम् अमघाईम् अमघाईम् अमघाईम् अमघाईम् ।

तं व्याशुभृतं तिष्ठन्तं (१) सुत्पिपासायमानुरः ।

पुनः पुनर्मूर्गं नष्टं पप्रच्छ पितरं तथ ॥

स च मौमघ्नतोयेतो नैव तं प्रत्यभापत ।

तस्य राजा धनुष्कोट्या मर्षं स्कन्धे भमामजत् ॥

शृङ्गिस्तत्र पिता सोऽपि तयैशान्ते धृतघ्ननः ।

सोऽपि राजा स्वनगरं प्रस्थितो गजमाद्ययम् (२) ॥

युत्थैरश्वपिपुत्रस्यु गवं स्कन्धे प्रतिष्ठितम् (३) ।

योपमं रत्ननयनः गगाप शृपतिं तदा ।

वायुपम्पुशः (४) तेजस्वी क्रोधयैगवन्नात्सलः ।

योऽसौ ब्रह्म्य तातस्य तथाकृच्छ्रयतस्य (५) च ।

स्कन्धे नृभं भमामाडित् पद्मं राजनिस्त्रिषी (६) ॥

तं पापमतिमं क्रुद्धस्तच्छकः पद्मगेखरः ।

द्विजानामयमन्तारे कुरुयामयगम्बरम् ।

(१) व्याशुभृतं व्याशुवर्द्धिवन्दभावेनावतिष्ठमानम् । तिष्ठतामस्य वरी
मृत्युम व्याशु ।

(२) गजमाद्ययं गजेव शृङ्गिवा माद्ययं नामदुष्टं सुष्टिनायुषमिच्छयं ।

(३) विदुर्मिति शेषः ।

(४) इति शक्यं पद्मपुत्रं स्पृष्टुं वाचयन्ति वाचम् ।

(५) तथाकृच्छ्रयतस्य तादृशे यदोपक्रमे स्थितम् ।

(६) राजनिस्त्रिषी राजसु पादयो दुर्बलो राजेति वाचम् ।

परिचिद्विद्वान्मम ।

44

અમાતાદિયો (૧) જેના હાથે જન્મે હરિ :

एति ज्ञाननिर्णयः शुद्धः दिगम्बरध्वजम् ।

આમાંથી જોઈએ તેમજ અન્ય સહાયક સંસ્થાઓ (૨) ૩

॥ तदा ज्ञानं विना न भवति ॥

विश्व भूगोलभाषा: हिन्दी कोशिकाएँ।

इति श्रीमच्छास्त्राचार्यस्य सुश्रुतं विमलचंद्रसहस्रनाम् ।

શ્રુતિમાં ધર્મની (૨) જ્ઞાત તથા નિત દુરાવસ્થા ।

राष्ट्राय नमः ।

॥ गङ्गाधरि नमो वाचं तस्यै वरमाप्नुयामः ॥

संस्कृत-भाषायां १४) अद्वय-भेदा-विवरणम् ।

नमस्तस्मै पिना हृष्टमन्त्रावपि नमस्तस्मै ।

न हि प्रिय इह त्वत्तुल्यं नैव भवति परमार्थनाम् ।

एतत् तस्य सर्वस्य विषये । ५ । निवर्णामहे (५) ।

- (੧) ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ।
- (੨) ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ।
- (੩) ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ।
- (੪) ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ।
- (੫) ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ।
- (੬) ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ।
- (੭) ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ।
- (੮) ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ।
- (੯) ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ।
- (੧੦) ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ।

मोक्षं पश्यामि यत्र मे स्वयं धर्मभूता वर ।
 पुनरत्र बाधनाद्येव तत्रास्ति न साहचर्यम् ॥
 य एवं शमयती भूता बन्धमाहारमायम् ।
 वर कोपमिमं हित्वा मेवं धर्मं प्रहाण्यमि । (१) ॥
 कोपो हि धर्मं हरति यतोना दुःखमवहितम् ।
 शम एव यतोना हि समिधा निदिक्कारकः ॥
 समायतामयं भोजः परयेव समाकृताम् ।
 तस्याधरेषाः (२) सततं समागोषो जितेन्द्रियः ।

यथात्पुष्पाद्यानम् ।

कुर्वे नोगनभा (२) गतो यथातिनाहुपमादा (४) ।
पूर्व' वयः (५) परित्यज्य अरां सन्धोऽग्न्यपद्यत ॥

- (१) एवम् एतन्मनुजिते सति धर्मं न वहात्यसि न हस्यसि नर्द्धं च यति-
हीनो न भविष्यहीनश्च ।
- (२) अरिषा यतिः । आश्रमेपदमार्थम् ।
- (३) एतन्मया वक्तव्यार्थः ।
- (४) ननु यस्य अपरं कुतश्च यावत् ।
- (५) पूर्वं वदः कीदम् ।

जरा बभौ न मी तान धनितानि (१) न पर्यगुः (२) ।
 क्षाण्णयोगमतः आगाथ न क्षतोऽन्य शीघ्रमे (३) ॥
 त्वं यदौ प्रतिपद्यस्य पाप्मानं (४) जगता मह ।
 यौगन्धेन त्रदोयेन चरैर्ध (५) विपयान्वजम् ॥
 पुनं वयमवस्ये तु पुनश्चो योऽनं त्वहम् ।
 दत्त्वा कं प्रतिपद्यामि (६) पाप्मानं जगता मह ॥

उद्वेगम् ।

जराया बहवो दीपाः पानभीजनश्चाग्निताः ।
 तस्माज्जगं न ते राजन दहोय इति मे मतिः ॥
 मितममद्रुनिरानन्दो जगता मिथिभीजनः ।
 वमीमद्रुतगात्रमु दुर्गं दुर्जनः छगः ॥
 चगत्रः काव्येकरदि परिभूतः मयोवनेः ।
 मयोपजीविभिर्देह ता जरा नाभिकामये (७) ॥

- (१) जरा बहवो दीपाः शीघ्रं न धनितम् ।
 (२) पर्यगुः परिप्रायानि ।
 (३) शीघ्रमे शीघ्रवशात् विपयभीमे ।
 (४) पाप्मानं पाप जराजनितत्वं जगदुद्वेगद्वयम् ।
 (५) चरैर्धम् अयमश्वीय ।
 (६) दत्तिपत्न्यानि प्रतिपद्ये । परस्मैपदमात्रं नृ ।
 (७) दुर्गं विद्वत्तत्त्वः । परिभूत अरुदाय । वमीवने, दुर्गम् । मयोप-
 जीविभि अशुचैः ।

मस्मि मे वदतः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप ।
जरां पहीतुं धर्मैश्च तस्मादन्यं हृषीष्य (१) वै ॥

वदति वराच ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।
तस्मादराज्यमाक् तान प्रजा तव भविष्यति ॥

तुल्यं सो प्रतिपद्यष्य दास्यामं जरया सह ।
यौघनेन चरेयं वै विपर्ययाच्च पुत्रक ॥
पूर्वं धर्ममहस्त्रे तु पुनर्दास्यामि योवनम् ।
स्यसौव प्रतिपस्यामि (२) दास्यामं जरया सह ॥

तुल्यं वदति वराच ।

न कामये जरां तान कामभोगप्रसादिनीम् (३) ।
बलदवान्तजरणीं बुद्धिमाद्यप्रसादिनीम् ॥

वदति वराच ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।
तस्मात् प्रजा ममुच्छेदं तुल्यं सो तव दास्यति ॥

एवं न तुल्यं तु भयं ययातिः सुतमात्मनः ।
गर्भिणीया सुभं हृत्पुमिदं वचनमब्रवीत् ॥

(१) शरीरं प्राप्तेयम् ।

(२) इति वदति वराचैव वदति वराचम् ।

(३) कामलान् इति कामा विषया ।

दृष्टो त्वं प्रतिपद्यस्व वर्षं कृपयिनाग्निनीम् ।

जरां वर्षमहस्रं मे यौवनं स्वं ददस्व च ।

पूर्वं वर्षमहस्रे ॥ पुनर्दास्यामि यौवनम् ।

स्वं चादास्यामि (१) भूयोऽहं पाप्मानं जरया सह ।

इन्द्रस्य च ।

न गर्जं न रथं नागं जीर्णं भुङ्क्ते न च शियम् ।

वाग्मद्वयस्य भवति तां जरां नाभिकामये ॥

वशातिद्वयस्य ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छामि ।

तस्मात् दृष्टो प्रियः कामो न ते सम्यग्यते क्वचित् ॥

अतो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।

एकं वर्षमहस्रन्तु चरेय यौवनेन ते ॥

चन्द्रस्य च ।

जीर्णः गिरुषटादस्तेऽकालेऽग्रमशुचिर्यया ।

न बुद्धोति च कासेऽग्निं तां जरां नाभिकामये ॥

वशातिद्वयस्य ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छामि ।

जरादीपस्त्वयोक्तो यत् तस्मात्तं (२) प्रतिनृष्यसे ।

प्रजाय यौवनं प्राप्ता विनश्विष्यत्यनो तव ॥

पुरो लं नि मियः पुनश्च ब्रवीदाम् भविष्यति ।
 जगत्तु च मां मातुः पत्न्यानि च पत्युः ॥
 ब्रह्मणोऽप्यनयः शरणं च यतोऽस्मि योषने ।
 पुरो त्वं प्रतिपद्यस्व पापानि जगदा मय ॥

एवमुक्त्वा ब्रह्मणः पुरः, पितृमन्त्रमा (१) ।
 यदाह मां महात्मन् तन् करिष्यामि ते वचः ॥
 प्रतिपद्यामि ते राज्यं पापानि जगदा मय ।
 ब्रह्मण योषने मत्तत्पर कामान् पत्येष्वनान् ॥
 कस्मादं प्रतिपद्यो (२) यथोदयधरस्तव ।
 योषने भवति दत्त्वा चरिष्यामि यदाह माम् ॥

यथाऽयुषाख्यानम् ।

पुरो ब्रह्मणोऽस्मि ते वचः प्रीतयेदं ददामि ते ।
 मर्त्यकाममगृहा ते प्रजा राज्यं भविष्यति ॥
 एवमुक्त्वा यथातिष्ठ ब्रह्मणः काम्यं महात्मना ।
 मं कामयामास जरा तदा पुरो महात्मनि ॥
 पौत्रेणैवाय वयसा यथातिर्नृपात्मजः ।
 मीतिपुष्टौ नृपयेष्ठस्यार विषयान् प्रियान् ।
 यथाकामं यथोक्त्वा यथाकामं यथासुखम् ॥

(१) यथाह मां दत्त्वा चरिष्यामि यदाह माम् इत्यर्थः ।
 (२) प्रतिपद्यो यथाह मां दत्त्वा चरिष्यामि इति वाच्यम् ।

धर्म्येण च राज्ञा मर्त्याः सयावदनुत्तमम् ।

ययातिः पानयामास मातादिभ्य इवापः ॥

स राज्ञा मिहपित्राभ्यो युवा विषयभीषरः (१) ।

अविरीधेन धर्म्यस्य श्वदार सुप्रसुतामम् ॥

स मन्दाप्य शुभान् कामाप्सृतः खिन्नश्च (२) पार्थिव ।

कान्तं वर्षमहस्त्रान्तं मन्मार मनुश्राधिपः ॥

यदा स पश्यते (३) कान्तं धर्म्यान्ता तं सहीयति ।

पूर्णं मत्वा ततः (४) कान्तं पूर्णं पुनमुवाच ह ॥

यथाकामं यथोक्ताह यथाकान्तमरिन्दम ।

सैवित्त विषयाः पुन यौयनेन मया तव ॥

न ज्ञातु कामं कामानामुपभोगेन गाम्यति (५)

हविषा ह्यश्वत्थमेव भूय (६) एवाभिगच्छते ॥

यत् पृथिव्या क्षौद्रियवं द्विरष्ट्यं पञ्चवः स्त्रियः ।

एकस्यापि ॥ पथ्यास्तं तस्माच्छुश्रां पन्थिजित् ॥

(१) विषयभीषरः, विषयासक्तः विषयभीषरत इति याचम् ।

(२) खिन्नः कान्तः, भीषे विरुद्धाह इति याचम् ।

(३) पश्यते चपलम् । चाकनेपदवर्त्तमानपदीभाषार्थः ।

(४) ततः तदा ।

(५) कामः, विषयविभाषः । कामानां विषयाणां भोग्यवस्तुनामिति याचम् ।

(६) भूय अविचलम् ।

या दुस्वप्ना दुर्मतिभिर्घा न क्षीर्यति क्षीर्यतः ।
 यासौ शाश्वतिर्घा रोगस्तौ यस्या म्रजत् (१) दुष्यम् ।
 एते वर्धमद्वयं मे विप्रयामहचेतवः ।
 तयाप्यनुदिनं सृष्ट्वा मर्मैतत्प्रभित्रायते ॥
 तस्यादेनामर्धं स्वह्ना ब्रह्मयोगाय मानवम् ।
 निर्दन्तो निर्मसो (२) भूत्वा चरिष्यामि मृतैः सह ॥
 पुरो प्रोक्तोऽस्मि भद्र मे गृह्णातेदं वयोव्रतम् ।
 राज्यं हं गृह्णात् त्वं त्वं हि मे प्रियकृत् पुनः ॥
 प्रतिषेदे जरां राजा यथातिर्नादुष्यतादा ।
 प्रत्यप्येत पुनश्च योवनं पुनरायनम् ॥
 अभियेक्षुर्कामं मृषतिः (३) पूरं पुनः कर्मोद्यमम् (४) ।
 ब्राह्मणप्रमुखा वयः इदं वचनमब्रुवन् ॥
 वयं युक्तस्य नतारं देवयान्या सुतं प्रभो ।
 स्पृष्टं यदुर्मतिक्रम्य राज्यं यच्छसि पुरे ॥
 यदुभ्यं हस्ताव सुतो जातस्तमनु तुर्य्यसुः ।

-
- (१) शाश्वतिर्घा रोगः शाश्वतः सार्वत्रिकः निरालोचकः सदाचरः कृपा
 कावलीकर्मनिष्ठः देवः सर्वकरीति मायः ।
 (२) निर्दन्तः सुखदुःखव्यभिचारिवर्धैरनभिभूतः । निर्मसः कर्मलाभ्यु-
 भावनिष्ठो विवर्धेन वीर्य्यः च इति यावत् ।
 (३) वार्दक्षिन् वर्षादिस्वमार्धेभ्यः ।
 (४) कर्मोद्यमः । स्वार्थः स्वर्गः । कर्मोद्योगमिति वीरिचिह्नः ।

तद्विंशत्याः सुतो द्रुपुस्ततोऽनुः पुरीष न ।
 कथं अये क्षान्तिरस्य कनीयान् राज्यमर्हति ।
 एतन् मन्त्रोपयामदन्तौ धर्म्ये खं प्रतिपालय ॥

वचनं विदुः साधवः ।

ब्राह्मणप्रमुखा रज्जोः मध्ये मृणालं हि गतः ।
 एतौ च प्रति गच्छा (१) राज्ञः न देयं हि कथञ्चन ॥
 मयः कालेन युद्धेन विप्लवोऽस्मात्प्रवर्तितः ।
 प्रतिज्ञातं विप्लवेन न मयं युष्मन्मनीमानः ॥
 तान्वापि नोऽप्यन्वदित्वा पश्यन् ॥ १ ॥ वचनम् ।
 मयं युष्मन्मनीमानः पश्यन्ति विप्लवायुः ॥ २ ॥
 युद्धेन मया राज्याणां मृज्जित्वा मृणालं च ।
 युद्धेन मया युद्धेन मया मया युद्धेन मया ॥
 युद्धेन मया युद्धेन मया मया युद्धेन मया ॥
 युद्धेन मया युद्धेन मया मया युद्धेन मया ॥
 युद्धेन मया युद्धेन मया मया युद्धेन मया ॥
 युद्धेन मया युद्धेन मया मया युद्धेन मया ॥

१ ॥ वचनं विदुः साधवः ।

२ ॥ वचनं विदुः साधवः ।

३ ॥ वचनं विदुः साधवः ।

पुत्तो दम्पदानुवर्त्तते स राज्ञा द्रविषीषतिः ।

भवतोऽनुनयाम्येवं पुनः राज्येऽभिपिच्छताम् ॥

१७२४ अङ्कः ।

यः पुत्तो गुणवत्पुत्री सातापितोर्हितः मदा ।

मर्त्यमर्त्तति चान्दालं कनीयानपि मनसः ॥

चर्तः पुरतिर्दं राज्यं (१) यः कुतः प्रियज्ञताव ।

वरदामेन युक्तस्य न राज्यं वदन्मुक्तम् (२) ॥

पौराजानपदेगुटेरितुतो नादुषसादा ।

दध्यपिच्छताम् पुनः राज्यं ये कुतमाप्नुवन् ॥

दद्यात् स पुरं राज्यं वमवाभाय दंसित (३) ।

पुतात् न निग्रयो राजा प्राप्नुनैस्तापमे, मदा ।

—

अनुष्टुप्पदाङ्कः ।

१७२५ अङ्कः ।

शृणु विस्तारतो राजन् (४) वदती मे परमप ।

दातुं अनुष्टुप्पदाङ्कान् पाण्डवानासु मोक्षनम् ॥

इदं वाक्यं अत्र वाक्यम् । वाक्यं अर्थम् ।

मर्त्यमर्त्तति इति ।

दोषितं इति ।

राजर्त्तति अर्त्तमर्त्तयन्तीति ।

प्राचाविर्ज (१) भीममेनं लनविद्यं वनस्थम् ।
 दुर्जोषो नचरित्वा सध्यंत्यन मुर्मनाः ॥
 लो नैकान्तः (२) कर्षः मङ्गनिघाति गोदधः (३)
 चर्मैरभ्युपायो (४) त्रिगामिनि अ पाण्डवान् ॥
 पाण्डवा अयि तत् सखे घनिधत्तुर्धामनम् (५) ।
 सङ्गावसमकुलं लो (६) विदुरश्च मने स्मिताः ॥
 दुर्मैः नक्षत्रिणात् (७) दृष्टा पीडा पाण्डुमुनोत्थिता ।
 तदुपावृत्तिं तेषां मुच्यते संगतम् भारत ॥
 कथावन्तानमुपायुनराज्ञां त्रैलोक्यः (८) ।
 राज्यं न द्वागवान् युष्मं अ कर्म मृगानिर्भवेत् ॥
 मया जालमयो मोक्षं मलययोः राजादितः ।
 मलयः स्वर्गात् वृत्तां काश्यं न न आत्तुं यत्नं गतः ॥
 मे ह वै पाण्डुवन्द्यं मन्त्रं मुच्यते विदुषां ॥

१ कच उच्यते वा. ६६ उच्यते नच नच

२ १६ उच्यते नच उच्यते उच्यते उच्यते उच्यते

३ १६ उच्यते उच्यते उच्यते उच्यते उच्यते

४ १६ उच्यते उच्यते उच्यते उच्यते

५ १६ उच्यते उच्यते उच्यते उच्यते

६ १६ उच्यते उच्यते उच्यते उच्यते

७ १६ उच्यते उच्यते उच्यते उच्यते

८ १६ उच्यते उच्यते उच्यते उच्यते

एभिर्विष्टाम् वापय्य वाताहन्तदेदिमम् ॥
 य इ भौचं जलानसं धृमवाहय धर्मिणम् ।
 यपुषं विविभौगेदौत्रयिष्यति पूजयम् ॥
 मेवां दुर्द्धीधनं शुभां तानि वाक्यानि जल्पताम् ।
 मुनिविवादादुत्तमां उज्जतज्जनं दुर्मतिः ॥
 य जलमामो दुष्टात्ता मेवां वाचो न वक्षसि ।
 ईषंया चापि जलसं धृमवाहमुपाममम् ॥
 तमो विवर्जित (१) दृष्टा पितरं परिपूज्य कः ।
 धीरादुत्तमज्जनां वक्षोदिदममाधनं ॥
 शुभां मे (२) जल्पतां तान् धीराणांममिवा गिरः ।
 स्वामनाह्य भौचं व दत्तमिष्यति वापयम् ॥
 ममभिजय भौचस्य न स वाच्यं पुभुषति ।
 चक्षोऽन्तु परां वांटी विक्षोभयति पुरे जनाः ॥
 विपुलं प्रागजम् राज्यं वाप्युत्तमगुणैः पुरा ।
 स्वाम्यगुणमयोमात् (३) प्राप्तं राज्यं न जल्पयाम् ॥
 य एव वाणीर्दायायं (४) यदि प्राप्नोति वापयः ।

(१) विवर्जितम् अदुषणादीकृतम् वक्षोविजयस्यै ।

(२) मेकया वाच उदीरः ।

(३) जल्पय्य जल्पय्यस्यै धर्मः ।

(४) दायाया जलदायिकायैव मेरेण दायायम् वाप्युना जलदायि-
 कायददा वच्यं दायायिनि वापयः ।

तस्य पुत्रो धुवः प्राप्तमृष्य तस्यापि चात्मजः ॥

ते वयं राजवंशेन हीनाः भद्र सुतैरपि ।

अवज्ञाता भविष्यामो नोकस्थ जगतीयते ॥

मततं निरयं (१) प्राप्ताः परपिण्डोपजीविनः ।

न भवेम यथा राजस्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥

एवं श्रुत्वा तु पुत्रस्य प्रप्राप्त्यर्हुराधिपः ।

धृतराष्ट्रो दिधाचिन्तः (२) शोकार्त्तः समपद्यत ॥

दुर्योधनस्य कर्णस्य गकुनिः सौत्रस्तथा ।

दुःगामनचतुर्याम्भो मन्त्रयामासुरैकतः (३) ॥

ततो दुर्योधनो राजा धृतराष्ट्रमभाषत ।

पाण्डवेभ्यो भयं न स्यात्तान् विशमयतां भवान् ।

निपुणेनाभ्युपायेन नगरं पारणावनम् ॥

धृतराष्ट्रमु पुत्रे न श्रुत्वा वचनमोरितम् ।

सुहृत्समिव सच्चिन्त्य दुर्योधनमयात्रवीत् ॥

धर्मनित्यः भद्रा पाण्डुस्तथा धर्मपरायणः ।

सर्वेषु ज्ञानेषु तथा मयि त्वार्मादिमेवतः (४) ॥

(१) निरयम् अवनयनवाक्यं जगतीयम् ।

(२) दिधाचिन्तः हीनावस्थानचिन्तः विवर्धनवादिमूढ इति भाष्यम् ।

(३) एकतः एकान्ते निवसे इति भाष्यम् ।

(४) पाण्डुः कदा सच्चिन्त्यः कदा धर्मपरायणः सर्वेषु ज्ञानेषु विश्वे

तस्य पुत्री दद्या पाण्डुपुत्राया धर्मपरायणः ।
 पुत्रवान् भोक्विश्वानः पौरवाणां सुमन्धनः (१) ॥
 न कथं भवन्त्येष्टाभिरपावर्तुं (२) बलादितः ।
 पित्रपेनामराद्रान्धात् समहायो विमेषतः ॥
 भूता (३) हि पाण्डुनामाग्रा बलवत् (४) मत्तर्तं भूतम् ।
 भूताः पुत्राय पौत्राय नंदायपि (५) विमेषतः ॥
 न पुरा मन्त्रनाम्नान् पाण्डुना भागवत जनाः ।
 कथं युधिष्ठिरस्यायं न नो हन्तुः सुवाग्धराम् ॥

दुर्धर्षित इति ।

नाम ब्रह्मण्यः सर्वो धर्ममानेन पूजिताः ।
 भुवमक्षमहायाम्ना भविष्यन्ति मथानतः (६) ॥

अत्र तत्रा चक्रवर्णयत् आर्द्धिद्वयत्वः । चक्रनिच धर्मनिच
 द्विर वेदावि दृष्टुना चक्रनामकं अचक्रद्विष्यं वाचन् । चक्रवर्णय
 आदयान् समस्त समस्तैरिति वाचन् ।

- (१) सुमन्धनं बहुमतं अत्रिः वादुनाम्नाक्रमिति वाचन् ।
- (२) अपावर्तुं विनाशकं विनाशवद्गतिं वाचन् ।
- (३) भूताः अचरमादिना पुष्टाः ।
- (४) बलं कीना कैवल्यपुत्राया कैलासपुत्रेति वाचन् ।
- (५) तेषां अनायासां कैलासपुत्रायाः ।
- (६) इत्येतत् इत्यादि इत्यादि ब्रह्मण्यं ब्रह्मणिमुष्टां इत्यर्थः ।

॥ भगवतेन पाण्डवभिनास्तु विनामस्तुमहंति ।

सुखं ते वाचं वाचसं नमः वाचसावसम् ।

महर्षिः स्वर्गं गच्छेत् । अथैवमब्रवीत् ।

सद्वृत्तिः कृत्वा सत्त्वगुणस्य प्रवृत्तिः सत्त्वगुणस्य प्रवृत्तिः ॥

Figure 1

[illegible]

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ : ੧. ੧੯੭੬ ਵਿੱਚ

આ અગ્રણી સ્ત્રીના આ અવલોકનને જોઈને સર્વે સ્ત્રીઓના હૃદયમાં આવી જાય છે. આ સ્ત્રીના આ અવલોકનને જોઈને સર્વે સ્ત્રીઓના હૃદયમાં આવી જાય છે.

१। वाचस्पतिनाम क' पं. ३. २४. अथ सधियम् ।

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਭੈਰੋਂ ਦੇ ਮਾਨਾ ਅੰਕੁਸ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ ਬੁਲਾਸ ।

2. የጥቅም ስራ ስራ ስራ

[illegible]

● 讀者可由此得知該報以何種原則進行報導 ●

1. *Chlorophyll a* (Chl *a*)

[illegible]

Figure 1

1. *Journal of the American Medical Association*, 1997; 277: 1033-1038.

6. 7. 8. 9. 10.

इति अनुष्टुप् ॥

अथानुष्टुप् (१) अतस्तु भीमो द्यौश्चतुर्भ्यो मदि स्थितः (२) ।

इतः पुनस्ततो द्यौश्चो भविता जातु भगवः ॥

इतः गारुडमथैव (३) इत एतौ तमो भवेत् ।

द्यौश्च भगिनैश्च न स मय्यस्ति कर्हिचित् ॥

अतस्तु द्यौश्चतुर्भ्यो मदि स्थितः (४) अतस्तु भगवः, एतः (५) ।

न चैकः स ममयोऽस्मान् धाण्डुवायंऽभिवाधितुम् ॥

न चैकः स ममयोऽस्मान् मह माता विवातय ।

धाण्डुवायं ममोव यथा यान्ति (६) तथा वुद ॥

विनिद्रकर्म (७) धीरः इति गन्धमिवाधितम् ।

गोत्रपावकमुद्गुतं कर्ष्यतेन जागय ॥

(१) अतस्तु भीमो द्यौश्चतुर्भ्यो मदि स्थितः ।

(२) अतस्तु भीमो द्यौश्चतुर्भ्यो मदि स्थितः ।

(३) इतस्तु गारुडमथैव ।

(४) अतस्तु द्यौश्चतुर्भ्यो मदि स्थितः । अतस्तु भगवः, एतः ।

(५) अतस्तु द्यौश्चतुर्भ्यो मदि स्थितः । अतस्तु भगवः, एतः ।

(६) अतस्तु द्यौश्चतुर्भ्यो मदि स्थितः ।

(७) अतस्तु द्यौश्चतुर्भ्यो मदि स्थितः ।

(८) अतस्तु द्यौश्चतुर्भ्यो मदि स्थितः ।

दुर्लभं च यथा ।

आध्वः (१) अततं भोक्षो द्रोणपुत्रो यदि स्मृतः (२) ।

यस्य पुत्रस्ततो द्रोणो भविता मातुर्भयः ॥

हयः आरुह्यते (३) यत्तु यतो ततो भवेत् ।

द्रोणश्च भानिर्भवश्च न स मय्यस्ति कश्चिद्वत् ॥

अन्तायेवददकाश्च (४) मय्यस्ति अयम्, वरैः (५) ।

न चैकः स समर्थोऽस्मान् पालयार्थं विधाधितुम् ॥

न चैकः स समर्थोऽस्मान् यद्माता विधापय ।

पारम्पर्यमग्रेण यथा याति (६) तथा युद्ध ॥

विनिर्मुक्तश्च (७) धीरः कृदि मय्यस्तिवार्धितम् ।

शोकपात्रकमुद्धृतं वक्ष्येतेन माताय ॥

(१) अततः अतदर्थं अततं अतः (अतः अतः अतः अतः) ।

(२) अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः ।

(३) अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः ।

(४) अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः ।
अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः ।

(५) वरैः, अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः ।
अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः ।

(६) अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः ।

(७) अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः ।

अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः अतः ।

ततो दुर्ध्वोर्धनो राज्ञा सर्वाः प्रकृतयः (१) जनैः ।
 चर्यमानप्रदानेन संजहार (२) मृष्टासुजः ॥
 धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्ते केचित् कुशलमन्त्रिणः (३) ।
 कथयाच्चक्रिरे रम्यं नगरं वारणावतम् (४) ॥
 कथ्यमाने तदा रम्ये नगरे वारणावते ।
 गमने पाण्डुपुत्राणां जज्ञे तत्र मतिर्नृप ॥
 यदा त्वमन्यस नृपो जातकीतूहमा इति (५) ।
 उवाच चैतान्मय तान् पाण्डवानस्त्रिंशसुतः ॥
 ममैते पुरुषा नित्यं कथयन्ति पुनः पुनः ।
 रमणीयतमं लोके नगरं वारणावतम् ॥
 तत्ताता (६) यदि मन्यध्वमुत्सवं वारणावते ।
 मगणाः माम्बयाद्यैव (७) विहरध्वं यथामराः ॥
 कश्चित् कालं विद्वत्यैवमनुभूय परां मुदम् ।
 इदं वै हाम्निगपुरं सुखिनः पुनरेष्य ॥

(१) प्रकृतयः प्रकृतीः । चर्यं वर्धयति ।

(२) संजहार वसोवहारं अथवा वाङ्मयाभ्यामिन्दुर्वे ।

(३) कुशलमन्त्रिणः कुशलं चतुरा मन्त्रिण आदेशकवाक् ।

(४) वारणावतं नगरमन्त्रिणं व्यामन्त्रिणि कथयन्तानु ।

(५) जातकीतूहमा जन्म जातीतूहमा वाङ्मया इति द्वेव ।

(६) ताता वक्ता ।

(७) मगणा भवत्यर्थवर्धयिता । आनयाः अनुभववर्धयिता ।

धृतराष्ट्रं मं ज्ञातमनुब्रूया (१) सुधिष्ठिरः ।
 आत्मनयामहायज्ञं तथेति (२) प्रमुखाय नमः ॥
 मनो भौधं ज्ञातमनु विदुरश्च महात्मनिम् ।
 शौनश्च दार्ष्टिकश्चैव भीमदत्तश्च कौरवम् ।
 एतन्नावाद्यपुत्रश्च भृगुश्चैवममेव च ।
 ज्ञातमनुमानमासाद्य ज्ञातमनु तपोधनम् ।
 पुरोहितश्च पौरश्च ज्ञातमनु यमस्त्रिभीम् ।
 सुधिष्ठिरः जनैर्होतुस्तथाचेष्टं यद्यस्तदा ॥
 वसन्तीति ज्ञातमनु नमरे वारणावन ।
 भगवास्तुत याश्वासो धृतराष्ट्रं ज्ञातमान् (३) ॥
 प्रमदप्रमदः सर्वे पुण्या वाचो विमुच्यत (४)
 आर्मीर्मिहेदितानामात्र पापं प्रमदित्वेन (५) ॥
 यद्यमुक्तान् न मयं पाण्डुपुत्रेण कौरवाः ।
 प्रमदवदना भूया अन्धवर्जना (६) पाण्डवान् ॥

-
- (१) अनुब्रूया अनुब्रूयाः । आर्षं ब्रवीत् ।
 (२) तथेति तथा कथितवानिति ।
 (३) ज्ञातमान् ज्ञातमान् ।
 (४) पुण्या वक्ता वाच आर्मीर्मिहेदितानि विमुच्यत विमुच्यन्ते ।
 (५) ज्ञातमान् आर्मीर्मिहेदितान् ज्ञातमान् अन्धान् पापान् यद्यपि न
 प्रमदित्वेन नास्तिप्रमदित्वेन ।
 (६) अन्धवर्जना अनुब्रूयादित्यन्तः ।

स्वकथम् यः पथि मदा भूतेभ्यदेव सर्व्वगः (१) ।

मा च वोऽम्बगुभ किञ्चित् सर्व्वदा पाण्डुनन्दनः ।

ततः क्षत्रस्यस्ययना राज्यनम्नाय पार्यिषाः ।

कृत्वा सर्व्वानि कार्यानि प्रययुर्गारिणापतम् (२) ॥

एवमुक्तेषु राज्ञा ॥ ३ ॥ तु पाण्डुपुत्रेषु भारत ।

दुर्योधनः परं हयमगच्छत् स दुरात्मवान् (४) ॥

स पुरोचनमेकाग्रतमानीय भरतर्षभ (५) ।

गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ मधिवं वाक्प्रमव्रवीत् ॥

समेयं वसुमन्पूर्णा पुरोचन वसुन्धरा ।

यथेयं मम तदत्ते स तां रक्षितुमर्हसि ॥

न हि मे कचिदव्योऽस्ति विश्वामिषतरक्षया ।

सहायो येन मन्थाय मन्त्रयेय यथा त्वया ॥

स रक्ष तात मन्त्रश्च सपत्नाश्च ममोदर (६) ।

(१) सर्व्वज्ञः सर्व्वेशः ।

(२) ययुः पञ्चातमुपुञ्जा वयुः ।

(३) राजा इतराहोच ।

(४) दुरात्मवान् दुरात्मा ।

(५) भरतर्षभ भरतप्रेतः जनमेजयवल्कीवचम् ।

(६) सर्व्वं सर्व्वं रक्ष मां राजास्य मम वपुषाम् प्रभुम् वाञ्छामिति वाच्यं
निजैव वल्गुपादेन सहैव जन्तून्व वल्गुवचार्थं करोति ।

१. निम्नलिखित कथन को पढ़िए और उसका सारांश लिखिए ।
 २. निम्नलिखित कथन को पढ़िए और उसका सारांश लिखिए ।
 ३. निम्नलिखित कथन को पढ़िए और उसका सारांश लिखिए ।
 ४. निम्नलिखित कथन को पढ़िए और उसका सारांश लिखिए ।
 ५. निम्नलिखित कथन को पढ़िए और उसका सारांश लिखिए ।
 ६. निम्नलिखित कथन को पढ़िए और उसका सारांश लिखिए ।
 ७. निम्नलिखित कथन को पढ़िए और उसका सारांश लिखिए ।
 ८. निम्नलिखित कथन को पढ़िए और उसका सारांश लिखिए ।
 ९. निम्नलिखित कथन को पढ़िए और उसका सारांश लिखिए ।
 १०. निम्नलिखित कथन को पढ़िए और उसका सारांश लिखिए ।

- [illegible]

यथा च तत्र पाण्डुरम् (१) परोक्षम् (२) पाण्डुः
 चाग्नेयमिति तत् कार्यमपि चान्येऽपि मानवाः (३) ।
 वैश्वन्तोषं कृते तत्र गत्वा तान् परमार्थितान् ।
 वानयेथाः पाण्डुवेद्यान् कुन्तीश्च ससुहृज्जनानाम् ॥
 चामनानि च दिव्यानि यानानि शयनानि च ।
 विधानध्यानि पाण्डूनां यथा सुखे त (४) वै पिता ॥
 ज्ञात्वा च तान् सुविश्रम्भान् गयानानकुतोभयान् (५) ।
 अग्निह्वया ततो देवो वारतस्तस्य (६) वैश्वनः ॥
 स तथेति प्रतिज्ञाय कौरवाय (७) पुरोचनः ।
 प्रायाष्टामभयुक्तेन चन्द्रेणाशुगामिना ॥
 स गत्वा त्वरितं राजम् (८) दुर्योधनमर्ते स्थितः ।
 यथोक्तं राजपुत्रेण सुध्वं चक्रं पुरोचनः ॥

(१) पाण्डुरम् पाण्डुः । चाग्नेयपदमार्थम् ।

(२) परोक्षम्, परोक्षमाचारः । चाग्नेयपदमार्थम् ।

(३) यथा च पाण्डुः, अग्नेयं च मानवाः परोक्षम् (२) अपि तन् अत्र मानवा
 भवनम् चाग्नेयमिति च पाण्डुरम् पाण्डुभ्येरम् तदपि चाग्नेयमिति च ।

(४) सुखेन सुखेन । चाग्नेयपदमार्थम् ।

(५) अकुतोभयान् अयमजडमानवान् ।

(६) वाऽग्नेयं वारादारम् वा ।

(७) कौरवाय कौरव दुर्योधन तन्पुत्रोक्तम् ।

(८) राजपुत्रेण राजपुत्रेण पुरोचनम् ।

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ, ಬೆಂಗಳೂರು, ೨೦/೦೭/೨೦೧೭

ಕರ್ನಾಟಕ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಆಯೋಗದ ಅಧಿನಿಯಮ, ೧೯೮೩

॥ १७८ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ਦਰਸ਼ਨ ਸੰਪਾਦਕ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ) ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬ (੧੯੮੧)

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

[illegible]

संकेतः इसका अर्थ है कि यह एक विज्ञापन है।

विष्णुः सदाशिवः कल्याणः सुखदुःखदा ।

1. The following are the names of the persons who have been appointed to the various committees of the Board of Directors:

आम्र वैदिक मन्त्राणां च समुच्चयः विष्णुसूक्तम् ।

ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ (੮) ਘੋੜੀ-ਖਿਸਾ, ੩

© 2004 Blackwell Publishing Ltd *Journal of Internal Medicine* 255: 111–118

[illegible]

1. What is the purpose of the document?

• 2014年 12月24日 星期三 12:00:00

11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 10

1. 1994-1995 2. 1996-1997 3. 1998-1999 4. 2000-2001 5. 2002-2003 6. 2004-2005 7. 2006-2007 8. 2008-2009 9. 2010-2011 10. 2012-2013 11. 2014-2015 12. 2016-2017 13. 2018-2019 14. 2020-2021 15. 2022-2023 16. 2024-2025 17. 2026-2027 18. 2028-2029 19. 2030-2031 20. 2032-2033 21. 2034-2035 22. 2036-2037 23. 2038-2039 24. 2040-2041 25. 2042-2043 26. 2044-2045 27. 2046-2047 28. 2048-2049 29. 2050-2051 30. 2052-2053 31. 2054-2055 32. 2056-2057 33. 2058-2059 34. 2060-2061 35. 2062-2063 36. 2064-2065 37. 2066-2067 38. 2068-2069 39. 2070-2071 40. 2072-2073 41. 2074-2075 42. 2076-2077 43. 2078-2079 44. 2080-2081 45. 2082-2083 46. 2084-2085 47. 2086-2087 48. 2088-2089 49. 2090-2091 50. 2092-2093 51. 2094-2095 52. 2096-2097 53. 2098-2099 54. 2100-2101 55. 2102-2103 56. 2104-2105 57. 2106-2107 58. 2108-2109 59. 2110-2111 60. 2112-2113 61. 2114-2115 62. 2116-2117 63. 2118-2119 64. 2120-2121 65. 2122-2123 66. 2124-2125 67. 2126-2127 68. 2128-2129 69. 2130-2131 70. 2132-2133 71. 2134-2135 72. 2136-2137 73. 2138-2139 74. 2140-2141 75. 2142-2143 76. 2144-2145 77. 2146-2147 78. 2148-2149 79. 2150-2151 80. 2152-2153 81. 2154-2155 82. 2156-2157 83. 2158-2159 84. 2160-2161 85. 2162-2163 86. 2164-2165 87. 2166-2167 88. 2168-2169 89. 2170-2171 90. 2172-2173 91. 2174-2175 92. 2176-2177 93. 2178-2179 94. 2180-2181 95. 2182-2183 96. 2184-2185 97. 2186-2187 98. 2188-2189 99. 2190-2191 100. 2192-2193 101. 2194-2195 102. 2196-2197 103. 2198-2199 104. 2200-2201 105. 2202-2203 106. 2204-2205 107. 2206-2207 108. 2208-2209 109. 2210-2211 110. 2212-2213 111. 2214-2215 112. 2216-2217 113. 2218-2219 114. 2220-2221 115. 2222-2223 116. 2224-2225 117. 2226-2227 118. 2228-2229 119. 2230-2231 120. 2232-2233 121. 2234-2235 122. 2236-2237 123. 2238-2239 124. 2240-2241 125. 2242-2243 126. 2244-2245 127. 2246-2247 128. 2248-2249 129. 2250-2251 130. 2252-2253 131. 2254-2255 132. 2256-2257 133. 2258-2259 134. 2260-2261 135. 2262-2263 136. 2264-2265 137. 2266-2267 138. 2268-2269 139. 2270-2271 140. 2272-2273 141. 2274-2275 142. 2276-2277 143. 2278-2279 144. 2280-2281 145. 2282-2283 146. 2284-2285 147. 2286-2287 148. 2288-2289 149. 2290-2291 150. 2292-2293 151. 2294-2295 152. 2296-2297 153. 2298-2299 154. 2300-2301 155. 2302-2303 156. 2304-2305 157. 2306-2307 158. 2308-2309 159. 2310-2311 160. 2312-2313 161. 2314-2315 162. 2316-2317 163. 2318-2319 164. 2320-2321 165. 2322-2323 166. 2324-2325 167. 2326-2327 168. 2328-2329 169. 2330-2331 170. 2332-2333 171. 2334-2335 172. 2336-2337 173. 2338-2339 174. 2340-2341 175. 2342-2343 176. 2344-2345 177. 2346-2347 178. 2348-2349 179. 2350-2351 180. 2352-2353 181. 2354-2355 182. 2356-2357 183. 2358-2359 184. 2360-2361 185. 2362-2363 186. 2364-2365 187. 2366-2367 188. 2368-2369 189. 2370-2371 190. 2372-2373 191. 2374-2375 192. 2376-2377 193. 2378-2379 194. 2380-2381 195. 2382-2383 196. 2384-2385 197. 2386-2387 198. 2388-2389 199. 2390-2391 200. 2392-2393 201. 2394-2395 202. 2396-2397 203. 2398-2399 204. 2400-2401 205. 2402-2403 206. 2404-2405 207. 2406-2407 208. 2408-2409 209. 2410-2411 210. 2412-2413 211. 2414-2415 212. 2416-2417 213. 2418-2419 214. 2420-2421 215. 2422-2423 216. 2424-2425 217. 2426-2427 218. 2428-2429 219. 2430-2431 220. 2432-2433 221. 2434-2435 222. 2436-2437 223. 2438-2439 224. 2440-2441 225. 2442-2443 226. 2444-2445 227. 2446-2447 228. 2448-2449 229. 2450-2451 230. 2452-2453 231. 2454-2455 232. 2456-2457 233. 2458-2459 234. 2460-2461 235. 2462-2463 236. 2464-2465 237. 2466-2467 238. 2468-2469 239. 2470-2471 240. 2472-2473 241. 2474-2475 242. 2476-2477 243. 2478-2479 244. 2480-2481 245. 2482-2483 246. 2484-2485 247. 2486-2487 248. 2488-2489 249. 2490-2491 250. 2492-2493 251. 2494-2495 252. 2496-2497 253. 2498-2499 254. 2500-2501 255. 2502-2503 256. 2504-2505 257. 2506-2507 258. 2508-2509 259. 2510-2511 260. 2512-2513 261. 2514-2515 262. 2516-2517 263. 2518-2519 264. 2520-2521 265. 2522-2523 266. 2524-2525 267. 2526-2527 268. 2528-2529 269. 2530-2531 270. 2532-2533 271. 2534-2535 272. 2536-2537 273. 2538-2539 274. 2540-2541 275. 2542-2543 276. 2544-2545 277. 2546-2547 278. 2548-2549 279. 2550-2551 280. 2552-2553 28

10. উদ্ভিদ : উদ্ভিদ হল একটি বৃক্ষ। উদ্ভিদ হল একটি বৃক্ষ।
উদ্ভিদ হল একটি বৃক্ষ।

12. What is the purpose of the study?

विषमं पश्यते (१) राजा सर्व्वया च सुमन्दधीः ।
 कौरव्यो हृतराद्रसु न च धर्म्यं प्रपश्यति ॥
 न हि पापमपापाया रोचयिष्यति (२) पाण्डवः ।
 भीमो वा वृत्तिनां श्रेष्ठः कौन्तेयो वा धनश्रयः ।
 अधर्मैरमिदमत्यन्तं कथं भीमोऽनुमन्यते ।
 विवाह्यमानानस्याने नगरे योऽभिमन्यते (३) ॥
 पितेव हि नृपोऽध्याकमभूच्छान्तमवः पुरा ।
 विचित्रवीर्य्यो राजपिः पाण्डुश्च कुदमन्दनः ॥
 तर्हि (४) पुरुषप्याश्रमे देवभावं गते सति ।
 राजपुत्रानिमान् यामान् हृतराद्रो न मृष्यते ।
 प्रयमेतदनिच्छन्तः सर्व्व एव पुरोत्तमात् ।
 गृहान् विहाय गच्छामो यत्र गन्ता युधिष्ठिरः ॥
 तस्मिन्धावादिनः पौरान् दुःस्वितान् दुःसक्रान्तिनः ।
 उवाच मनसा ध्यात्वा (५) धर्मैराज्ञो युधिष्ठिरः ॥

- (१) विषमं पश्यते विषयं पश्यति न समम् विचित्रवीर्य्यश्च पश्यन् इत्यत्रैव
 वदन्मार्थम् ।
- (२) पापम् अपराधम् हृतराद्रुक्तेति शेषः । अपापाया अपराधभावाः ।
 रोचयिष्यति चरितविषयति ।
- (३) अस्याने अनुचिन्त्यानभुज नगरे वाण्ड्यावने विवाह्यमानान् अस्मिन्नेव
 अनुमन्दनम् ।
- (४) तर्हि पुरुषप्याश्रमे वाच्यम् ।
- (५) उवाच आत्मा मनसा विचिन्त्या वदन्मार्थमर्थेव ।

१. एतत्तु विनिर्दिष्टं विष्णुः कश्चिदपि विष्णुः ।
 २. एतत्तु विनिर्दिष्टं विष्णुः कश्चिदपि विष्णुः ।
 ३. एतत्तु विनिर्दिष्टं विष्णुः कश्चिदपि विष्णुः ।
 ४. एतत्तु विनिर्दिष्टं विष्णुः कश्चिदपि विष्णुः ।
 ५. एतत्तु विनिर्दिष्टं विष्णुः कश्चिदपि विष्णुः ।
 ६. एतत्तु विनिर्दिष्टं विष्णुः कश्चिदपि विष्णुः ।
 ७. एतत्तु विनिर्दिष्टं विष्णुः कश्चिदपि विष्णुः ।
 ८. एतत्तु विनिर्दिष्टं विष्णुः कश्चिदपि विष्णुः ।
 ९. एतत्तु विनिर्दिष्टं विष्णुः कश्चिदपि विष्णुः ।
 १०. एतत्तु विनिर्दिष्टं विष्णुः कश्चिदपि विष्णुः ।

[illegible]

अलोहं निमित्तं शस्त्रं शरीरपरिकर्त्तनम् ।

यो वेत्ति न तु तं घ्नन्ति प्रतिघातविदं द्विपः (१) ॥

कक्षघ्नः शिगिरघ्नश्च महाकक्षे विलीकितः ।

न दहति चात्मानं यो रक्षति न जीवति (२) ॥

माचक्षुर्वेत्ति पश्यामं माचक्षुर्विन्दते दिगः ।

अभिधावमिति धावन् जानाति दुष्यते च विज्ञाय कथञ्च विविच्य इह
अस्मिन् जगति पराभिधावविक्रये वा तथा पुण्यान् यथा चाप
निकरीन् अतिजामीन् । पुष्पाञ्च विनाशार्थं जम्भिवशात् अस्मिन्
तमुद्रास्य अपहितैः प्रतीक्षानः कर्मस्य इति भावः ।

(१) यः पुनश्च शरीरपरिकर्त्तनं शरीरनाशकञ्च 'अलोहं' लोहमतिरिचं
निमित्तं लोहं दुर्निवारमिति धावतः । अस्मिन् परावर्त्तितं नारकीयार्थं
येति दुष्यते इति जम्भे प्रतिघातविदं प्रतीक्षानवसरे तं न हन्ति ।
अविधावदपी पुष्पाञ्च विनाशाय जम्भे कर्त्तव्यमिति धावन् नारकी-
यमपेक्षया जम्भे कर्त्तव्यमिति भावः ।

(२) कक्षघ्नः कक्षकादिदंशकपीडितः विलीकितः विधावविली लीलाय
न दहन् विजम्भ, मूर्ख, महाकक्षे महावले विनाशित इह न
दहन् विनाशयेत् इति पुनश्च न चाप्यायं कथञ्च न जीवति । कक्षघ्न-
दपी पुष्पाञ्च विनाशयन्ति अती वातयन्ति इति कक्षा दापी न
जगत्तन् चपी दने दुरददनेन विष्णुस्य कथावसाने ईश्वरः स्वर्गादे
स्वर्गादेन तथा इति कथावसानावसानादित्यान् जगदी न पुष्पाञ्च
न न जानन्तीति भावः ।

[illegible]

- [illegible]

निवृत्ते विदुरे चापि भीष्मे पौरजने तथा ।

अज्ञानशत्रुसामन्त्रा (१) कुन्ती वचनमब्रवीत् ।

अज्ञा यदब्रवादाक्य जनमध्येऽयुवचिव (२) ।

त्वया च म तथेत्सुक्तो जार्जोमो न च तदयम् (३) ॥

यदीदं गच्छमस्माभिर्ज्ञानं नैव च दीपयत् (४)

योऽतुमिच्छामि तं मुख्यं सवाटं (५) तत्र तस्य च ॥

दुर्धरिद्रम वदन्तः ।

गृहादग्निश्च धोदप्य इति मा विदुरोऽब्रवीत् ।

पत्याद्यदो नाविदितं कणित् प्यादिति धर्मधीः ।

जितेन्द्रियस वसुधा प्राप्य नाति न मीऽब्रवीत् ।

विज्ञातमिति तत् मय्य प्रस्युक्तो विदुरा मया ॥

वैशम्पायन उवाच ।

अटमैऽहनि रोहिण्यां प्रयाता फाल्गुनस्य मे ।

वारणावतमामाद्य ददृशुर्मागरं जनम् ॥

जनः सर्वाः प्रजतयो भगवादारणावतात् ।

अभिजामुर्मायेकान् अत्रैव परया मुदा ॥

(१) अज्ञानशत्रुं दुर्धरिद्रम वदन्तः अस्मीत्यर्थः । दुर्धरिद्रम न च । न

अज्ञानशत्रुं कर्तुं शक्नुमिति वदन्तः ।

(२) अज्ञा यदब्रवादाक्य जनमध्येऽयुवचिव ।

(३) त्वया च म तथेत्सुक्तो जार्जोमो न च तदयम् ।

(४) यदीदं गच्छमस्माभिर्ज्ञानं नैव च दीपयत् ।

(५) तत्र तस्य च ।

अतुष्टद्वयः ।

८५.

ते समासाद्य कीर्त्तयान् वारणावतका (१) जनाः ।
 कृत्वा जयामिषः (२) सर्वे परिवार्यावतन्विः ॥
 तैर्वृतः पुरुषस्याप्तो धर्मराजो बुधिष्ठिः ।
 विद्वभो देवमहागो (३) वज्रपाणिर्विषामरैः ।
 सत्कृतायैव पौरैस्तो पौरान् सत्कृत्य चानघाः (४) ।
 अमदृतं जनाकीर्त्ते विविद्युर्वारणावतम् ॥

ते प्रविश्य पुरीं वीरान्मूढे अभ्युरयो यद्वान् ।
 ब्राह्मणानां महीषान् रत्नानां स्वेष्टं कथं च ॥
 नगराधिलतानाञ्च (५) यद्वानि रथिनां तथा (६) ।
 दण्डम्युनरचेष्टा वैद्यगूद्रादृष्टास्तपि ॥
 चर्चिताश्च नरैः पौरैः पाल्यवा भरतर्षभ ।
 जम्बुराजमथ पथात् पुरोचनपुरःपराः ॥
 तिभ्यो भक्ष्याणि घानानि मयनानि शुभानि (७) च ।
 घामनानि च मुख्यानि (८) प्रददौ स पुरोचन ॥

(१) वारणावतका वारणावतवासिनः ।

(२) सर्वान्तिषु अमदृतं चाजिष्यत् ।

(३) देवमहागो देवमहागो ।

(४) अमदृतं विद्यायां विद्वत्पुरुषोऽसौ सति दातव्यः ।

(५) नगराधिलतानां नगरवर्षात् विद्वत्पुरुषोऽसौ दातव्यः ।

(६) रथिनां रथिनादीनाम् ।

(७) शुभानि वनचर्चानि वनचर्चानि च ।

(८) मुख्यानि प्रधानानि महापुरुषोऽसौ दातव्यः ।

निवृत्ते विदुरे चापि भीष्मे पौरजने तथा ।

यजानगवृत्तमामन्त्रा (१) कुन्ती वचनमब्रवीत् ।

सत्ता यदग्रवाहाय जनमध्येऽमुवचिव (१) ।

त्वया च म तथेष्टुक्तो जानीमो म च तदयम् (१) ।

यदाह गजसम्प्राभिर्ज्ञानं मेव च दीपयत् (४)

श्वेतुमिच्छामि तं मध्ये मवाहं (५) तत्र तस्य च ॥

॥१॥१॥ ॥१॥१॥

सत्तादृष्टिग ज्ञानं कृति स विदुराऽब्रवीत् ।

यथाह गजसम्प्राभिर्ज्ञानं मेव च दीपयत् (४)

श्वेतुमिच्छामि तं मध्ये मवाहं (५) तत्र तस्य च ॥

॥१॥१॥ ॥१॥१॥ ॥१॥१॥ ॥१॥१॥

॥१॥१॥ ॥१॥१॥

॥१॥१॥ ॥१॥१॥ ॥१॥१॥ ॥१॥१॥

॥१॥१॥ ॥१॥१॥ ॥१॥१॥ ॥१॥१॥

॥१॥१॥ ॥१॥१॥ ॥१॥१॥ ॥१॥१॥

चतुर्गृहदाहः ।

61

३. समासात् कौमोद्यान् वारणावतश्च (१) घञः ।

हस्ता जगद्विधः (२) सुखे परिवर्त्यावस्यति ।

तैत्तिरीयः इत्येषां च चन्द्रराजो दुषिष्ठिरः ।

विषयो द्वैषमद्वयो (३) यद्यप्यदिशान्ते ।

भङ्गतापैव योरैस्ते योरान् भङ्गन्तु चान्ताः (४) ।

अमृतं जनाकीर्णं दिविष्वांरदायनम् ।

नैऋतिवर्गं पुनर्गं चोत्तरार्धे अभ्युदयो मयम् ।

आह्वयाना मदीयान एनामो म्बु वम्बु ।

महाभारतम् । १५ । अथर्ववेदम् । १५ ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

सहितान्नं नै पातं, पाण्डुरा भरन्त्यसि ।

कर्म-श्रम-पश्चात् पुरोचनदुःखम् ।

॥ श्री भक्तानि पानानि मयनानि दुर्गानि ॥ ३ ॥

पामन,नि च मुप्यानि (८) षट्ठो न इरादन् ।

तत्र ते मत्पुत्रताभ्येन सुमहाहर्षपरिच्छदाः ।

उपाश्रयमाना पुरुषैर्यु पुननिशमिभिः ॥

दृग्ग्राह्योपिगानान् तत्र तेषां पुरोचनः ।

निवेदयामास गृह जिवाख्यमगिर्व (१) तदा ॥

तत्तु ते पुरुषश्यात्रा विविगु मयनिच्छदाः (२) ।

पुरोचनस्य वचनात् कैनाममिव गुह्यकाः (३) ॥

तद्वागाह्यमभिप्रेत्य मञ्जुधर्मभृता वरः ।

उवाचाग्नेयमित्येवं भोमसेनं बुधितिरः ।

जिघ्राणोऽस्य (४) वमागन्धं मर्पिर्जतुविमिद्विनम् ।

विगृह्णां मामयं पापो दृष्टुकामः पुरोचनः ।

तथाहि वर्तते मन्द मयोधनवर्गे म्वितः (५) ॥

इमान्तु तां महाबुद्धिविहुरो दृष्टवाम्नादा (६) ।

आपदं तेन मां पार्थ म मस्योपितत्रान् (७) पुरा ॥

(१) जिवाख्यमगिर्वम् आवातनं शिवस्य वल्लभमात्मन वस्तुर्जिवाख्यं
पाण्डवानां वातायै निमित्तकार्यं ये बुधनिपथ ।

(२) सपनिच्छदा मातुषराः सपरिजन्मनः ।

(३) गुह्यकाः कुवेरावुषण, दीक्षवीनिविमेषा ।

(४) जिघ्राण शिष्यन् । आह्वयैवमाहम् ॥

(५) मन्द मनु बुद्धिर्जति वाचन् पुरोचनः मयोधनवर्गे
वदन्ती मनु तथा वर्गेन तथा इत्यनेन अत्रावाहकारं

(६) दृष्टवान् बुधवान् ।

(७) मस्योपितत्रान् वीजवासाय ।

ते वयं बोधितास्तेन नित्यमप्यदितैपिषा ।

पित्रा कनोयसा चेहाद्वुदिमस्तोऽगिर्वं गृहम् ।

अनायैः सुकृतं मूढैर्दुर्व्योधनवयानुगैः ॥

धौमदेन ववाच ।

यदीदं गृहमाग्नेयं विहितं (१) सम्यक्ते भवान् ।

तत्रैव साधु गच्छामो यत्र पूर्वोपिता (२) वयम् ॥

शुभित्रिह ववाच ।

इह यत्तैर्निराकारैर्विष्णुमिति रोचये ।

अप्रमत्तैर्विचित्र्यद्विर्मतिमिष्टां भुवामितः (३) ॥

यदि विन्देत् (४) चाकारमन्त्रात् स पुरोचनः ।

विप्रकारो ततो भूत्वा प्रमद्यापि दहेत् (५) नः ॥

नायं विभेत्पुष्पक्रीणादधर्मादा (६) पुरोचनः ।

तथाहि वर्त्तते मन्दः सुयोधनवजे म्रियतः ॥

(१) विहितं निश्चितम् ।

(२) पूर्वोपिता वृत्ते कृतवन्ता ।

(३) वनेः वयवदि । निराकारे चाकारहीने सुहाकारमिति वाक्यं चकाराधिका वर्त्तमानं यथा सुहाकारादिद्वयेन च कीदृश्याकार-
मालम्भावस्यैवैतद् गृह्णयादिति भावः । अप्रमत्ते चरन्ति ।
इदम् अभिप्रेत्याह सुहा विद्यां पुरोचने विद्ययादिति वाक्यं
इतः चकारादाद्येवाह सुहाय मतिं प्रत्यागच्छेदिति चरन्ति
विष्णुद्विर्मति वाक्यम् ।

(४) विन्देत् कथमेव जानीहादिति वाक्यम् ।

(५) दहेत् दहेत् । चाकारेवदकारम् । (६) कवचीयः म्रियतः ।

वयं तु यद्वि दाहस्य विभ्यतः प्रद्वेभ (१) हि ।
 मरुर्नो घानयेत् मर्जान् राज्यनुयः सुयोधनः (२) ।
 अपटभ्यान् पटे निवृत्तपत्रान् पक्ष्मस्थितः ।
 हानकादान् महाकोपः प्रयोगैर्घातयेद्द्रुवम् (३) ।
 तदस्माभिर्गम्यं पार्थ (४) तच्च पार्थ सुयोधनम् ।
 यच्चयद्विनिवृत्तव्यं (५) कञ्चावाम् (६) क्वचित् क्वचित्
 तं वयं मृगयागोनायुराम वसुधामिमाम् ।
 यथा नो विदिता मार्गा भविष्यन्ति पनायनाम् (७)
 भौमधु (८) विनमद्यैव करधाम सुकृष्टतम् ।

(१) दाहस्य विभ्यतः दाहान् विलस्य दाहप्रदमेति भावः । दाहमेति
 वहीत्येति चार्थः । प्रद्वेभ पनायेमहि ।

(२) मरुर्नो घने । राज्यं च राज्यभोगान् ।

(३) अपटान् चतुर्दशान् । पटस्थितं पक्ष्मं महाघने मण्डितं परिहृतं
 वृत्तपत्रं इति यावत् । हानकादान् विजयान् महाकोपे विलस्य
 इत्येतेः नीतिशास्त्रीकैः क्षम्यतामददन्त्येतेः ॥ ८८ ॥

(४) इमं पुरीषतम् । पार्थ पाराकाशम्

(५) यच्चयद्विः यच्चयद्विः । यच्चयद्विः यच्चयद्विः ।

(६) कञ्चावाम् । वयं मृतं यच्चयद्विः इति यावत् । यच्चयद्विः
 यच्चयद्विः यच्चयद्विः ।

(७) पनायनाम् पनायनायनाम् । यच्चयद्विः यच्चयद्विः ।

(८) भौमधु सुकृष्टतम् ।

चतुर्गुह्यः ।

८८

गृहोक्तमोत्र नम्रात् (१) दूतागः संप्रवर्षति ॥
 धर्मतोऽपि (२) यथा चाध्याय मध्येन पुरोचनः ।
 पौरो दारि जनः कथित्वा कार्यमतस्मिन्नेः (३) ॥
 देवकः च यथाच ।

विदुष्य सुदृत् कथित्वा नम्रकः कुगमः श्रुतिः ।
 विदिते पाण्डवान् राजविदं पञ्चममन्त्रीत् (४) ॥
 प्रदितो विदुर्गोत्रि नम्रकः कुगमो दृष्टम् ।
 पाण्डवानां त्रिषु कार्यभित्ति किं करणानि यः (५)
 लक्ष्यवत् चतुर्गुह्यं राजावप्य पुरोचनः ।
 भवन्त्येव तथ दारि प्रदाप्यति दूतागमम् ॥
 मात्रा भव प्रदत्तयाः पाण्डवाः पुरुषधर्म ।
 इति व्यवसितं ६ । तस्य धार्तराष्ट्रस्य दुर्गते ॥
 किञ्चित् विदुर्गोत्रो ग्रेणवाचाणि (७) पाण्डव

(१) तस्य विदुः दृष्टत्वा न न दूतागः संप्रवर्षति ॥ दृष्टत्वा न न दूतागः संप्रवर्षति ॥
 इति दारि ॥ दृष्टत्वा न न दूतागः संप्रवर्षति ॥

(२) यथाच ।

(३) यथाच । यथाच । यथाच । यथाच । यथाच ।

(४) यथाच । यथाच । यथाच । यथाच । यथाच ।

(५) यथाच । यथाच । यथाच । यथाच । यथाच ।

(६) यथाच । यथाच । यथाच । यथाच । यथाच ।

(७) यथाच । यथाच । यथाच । यथाच । यथाच ।

प्रादुरासीत्तदा तेन बुबुधे (१) स जनप्रजः (२) ।
 तद्वैद्य गृहं वीक्षमाद्युः (३) पौराः ह्यगानुना ।
 दुष्योधनप्रयुक्तेन पापेनाकृतवृद्धिना (४) ।
 गृहमाप्तविनागाय (५) कारितं दाहितञ्च तत् ।
 अहो धिक् धनराष्ट्रस्य वृद्धिर्नास्ति ममञ्जमो (६) ।
 यः शुचीन् पाण्डुदायादान् (७) दाहयामास शत्रुवत् ।
 दिष्ट्या त्विदानीं पापाका दृष्टोऽयमतिदुर्मतिः ।
 अमागसः (८) सुतिग्मस्तान् यो (९) ददाह नरोत्तमान् ।
 एवं ते विनयन्ति स्य वारणावतका जनाः ।
 परिवार्य (१०) गृहं तच्च तस्य गत्वा ममस्ततः ।
 पाण्डवाद्यापि ते सर्वे सह माता सुदुःखिताः ।
 विन्नेन तेन निर्गत्य अमुद्भूतमनघिताः ॥

(१) बुबुधे जातवित्तवान् ।

(२) जनप्रजः, कारकावतकासो भीष्मसूहः ।

(३) दीनं प्रत्यर्पणम् ।

(४) - अकृतवृद्धिना अपरिचलवृद्धिना अपरिष्कारवर्धितेति वाच्यम् ।

(५) आरविनाशाय मममन्त्रेणम् ।

(६) धनराष्ट्रस्य वृद्धिः, कनकको व्यावसायानुवाङ्मयी जालि न मरति ।

(७) शुचीन् विपदवर्जितान् पाण्डुदायादान् पाण्डुजनवान् ।

(८) अमागसः निरवगच्छान् ।

(९) यः परीक्षन् ।

(१०) परिवार्यो वेदविद्या ।

द्वौपदीयुधिष्ठिरसंवादः ।

ततो वनमताः पायाः कायाश्चैव च कृपाया (१) ।
 उपविष्टाः कथायजुर्दुःसुभोक्त्रपायनाः ॥
 प्रिया च दर्शनीया च पण्डिता च पतिव्रता (२) ।
 चय लब्धा धर्मराजमिदं वचनममवोत् ॥
 ॥ नूनं तस्य पापस्य दुःखमस्मात् (३) किञ्चन ।
 विद्यते धार्तराष्ट्रस्य नृजसस्य दुरात्मनः ॥
 यच्छां राजन् मया नार्हमग्निनेः प्रणिवासितम् (४) ।
 धर्मं प्रस्थाप्य दुष्टाणां नाशयत्यन (५) दुर्भान् ॥
 पापसं (६) हृदयं नूनं तस्य दुष्कृतकर्षणः ।
 मरुदा धर्मोपः श्रेष्ठं कृत्वा कृत्वा मया तदा (७) ॥
 सुखोचितमाहुः पादं (८) दुरात्मा कसुदृक् ॥

कृपाया द्वौपदी ।
 १८५ द्वौपदीया वनीतामिति उच्यते । द्वौपदीया द्वौपदीया । द्वौ
 पापस्य वनीति द्वौपदी । द्वौपदीया द्वौपदीया । द्वौपदीया
 कृपाया द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १८६ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १८७ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १८८ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १८९ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १९० द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १९१ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १९२ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १९३ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १९४ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १९५ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १९६ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १९७ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १९८ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 १९९ द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।
 २०० द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया । द्वौपदीया ।

द्वौपदीयुधिष्ठिरसंवादः ।

६७

यदप्यहं समाप्यं त्वां राजभिः परिवारितम् ।
 तच्च राजवपयन्त्याः का शान्तिर्हृदयस्य मे ॥
 या त्वाहं (१) वन्दनादिभ्यमप्यहं सूर्यवर्चसम् ।
 सा त्वां एहमकादिभ्यं दृष्ट्वा सुहृदमि भारत (२) ॥
 या त्वाहं कौविकैर्वन्द्यैः (३) युभैराक्षुदितं पुरा ।
 दृष्टवत्यग्निं राजेन्द्र सा त्वां पश्यामि वीरिभम् (४) ॥
 यांस्तौ भ्रातृन् महाराज युवानौ वृष्टकुण्डलाः (५) ।
 अभोजयन्त मिष्टाद्यैः सुदाः परमसंछुम्तेः (६) ॥
 मूर्ध्नीशान्धस्य संश्लेष्य वने वन्द्येन कौविनः (७) ।
 यदुःखाहं मनुचेन्द्र नोपशान्त्यति मे मनः ॥
 भीमधैर्यमिममद्यापि दुःखितं वनवामिनम् ।
 ध्यायतः किं न मन्युस्तो प्राप्ते काले विवर्धते (८) ॥

- (१) सा त्वाम् ।
- (२) वन्दनादिभ्यम् वन्दयिष्य वन्देन वन्दितम् । सुहृदमि भीमनामिनि विवेतना मयातीति वाचम् ।
- (३) कौविके कविजीववन्द्यैः वायूवर्चसंतेरिति वाचम् ।
- (४) वीरिभम् वीरवर्चसम् । वीर विजयकम् ।
- (५) वृष्टकुण्डलाः वृष्टवत्कुण्डलवर्णवर्णम् ।
- (६) परमसंछुम्ते चञ्जिनपदा वन्देन वन्देः परमसंछुम्तानि मिष्टाद्यैः ।
- (७) वन्देन वन्देन वन्देन वन्देन वन्देन ।
- (८) ध्यायत विनयतः भीमसेनो वन्दे वन्देन वन्देन ।

द्वौपदीयुधिष्ठिरसंवादः ।

६६

दृष्ट्वा वनगतं पार्यमदुःखारं सुखोचितम् ।
 न च तं वर्हेते मनुजोऽन्ये मुद्यामि भारत ॥
 द्यौर्देवाश्च मनुष्याश्च सर्पादेकरयोऽजयत् (१) ।
 तं न वनगतं दृष्ट्वा कलाम्बन्धुर्न वर्हेते ॥
 यो यानैरुत्ताकारैर्ह्येभांगैश्च संवृतः ।
 प्रमत्त वित्तान्यादत्त पार्थिवेभ्यः परन्तपः ॥
 क्षिपत्येकेन घेगेन (२) पश्य पाण्डवतानि यः ।
 तं न वनगतं दृष्ट्वा कलाम्बन्धुर्न वर्हेते ॥
 श्यामं तद्वत् तद्वत् वर्णिनामुत्तमं रत्नं (३) ।
 मकुलं न वने दृष्ट्वा कलाम्बन्धुर्न वर्हेते ॥
 दार्ढीयश्च गूश्च माद्रीपुत्रं युधिष्ठिर ।
 मरुदेव वने दृष्ट्वा कलाम्बन्धुर्न वर्हेते (४) पार्थिव ॥
 मकुलं मरुदेवश्च दृष्ट्वा न दुःखितायुधौ ।
 यदुःखार्हं मनुजैश्च कलाम्बन्धुर्न वर्हेते ॥
 द्रुपदश्च कुमि जातां धृष्या पाण्डुर्माहात्मनः ।
 मां न वनगतां दृष्ट्वा कलाम्बन्धुर्न वर्हेते ॥

(१) अथर्वण एतन्नामकमर्थेति वक्तव्येति वाच्यम् ।

(२) एकेन घेगेन एकेन कथ्यते मनुजैरिति वाच्यम् ।

(३) श्यामं श्यामवस्त्रपरम् । तद्वत् द्यौर्देवाश्च । वर्णिना यः वर्णिनाम् ।

(४) मरुदेवश्च । मरुदेवश्च । मरुदेवश्च । मरुदेवश्च ।

धृष्टशुश्रुष्य भगिनीं वीरपत्नीमनुव्रताम् (१) ।

मा वै वनगता दृष्ट्वा कस्मात् क्षमसि पार्ष्विव ।

नूनश्च तव वै नास्ति मनुर्मरतसत्तम ।

यत्ते भ्रातॄन् य माश्चैव दृष्ट्वा न व्यथते मनः ॥

॥ मिर्मन्थुः क्षत्रियोऽस्ति लोके निर्वचन कृतम् (२) ।

तदद्य त्वयि पश्यामि क्षत्रिये विपरीतवत् (३) ॥

यो न दर्शयते तेजः क्षत्रियः काल आगते (४) ।

सर्वभूतानि तं पार्य मदा परिभवन्त्युत ॥

तत्त्वया न क्षमा कार्या शत्रून् प्रति कथञ्चन ।

तेजसैव हि ते शक्या निहन्तुं नात्र संशयः ॥

तथैव यः क्षमाकाले क्षत्रियो नोपशाम्यति (५) ।

क्षत्रियः सर्वभूतानां सोऽमुत्रैव च (६) नश्यति ॥

अत्राप्युदाहरणीममितिहासं पुरातनम् ।

(१) वीरपत्नीम् वीरा, वनगतास्ताम् नाशङ्कायाभिपद्ये । अनुव्रताम् प्रतिपरायणाम् नापि तेषां विरागभाजनमिति । सर्वथा ईदृशस्य परिभवस्य कश्चिदभीष्टस्य प्राप्त्यवधीत्येति भावः ।

(२) क्षत्रियः क्षीयसीती न मरतीति लोके वसिष्ठिरिति ।

(३) विपरीतवत् विपरीतमिव ।

(४) तेजः क्षीयन् । काले आगते तेभीर्दुर्जनलावहरी शत्रौ ।

(५) नोपशाम्यति न जलमववस्यति ।

(६) अमुत्र परित्यज्युं लोके इह क्षत्रियं लोके ।

मन्दंभूतानि चाण्डाल्य न भक्षन्ते (१) कटाक्षन ।
 गन्धर्वान् च सप्तानां पण्डितैरप्यदिता (२) ॥
 चण्डाला इति न भक्ष्या भक्षन्ते बहुदीपनाम् ।
 आद्यामुखाण्य विना नि पाद्यैर्यन्तेऽप्यवेतमः (३) ॥
 शान्तिं यस्मात्स्वयम्भूतानां गन्धर्वान्दामनानि च ।
 भोजनान्यथ पात्रानि मर्त्यैः पक्कयन्ति च ॥
 आदित्यैर्यधिकृता (४) यथाकाममचेतमः (५) ।
 प्रतिष्ठानि । च देवानि न दद्युर्भर्तृगामनात् (६) ॥
 न चैवं भर्तृपूजाभिः (७) पूजयन्ति कथञ्चन ।
 अथैतानि हि मार्कण्डेयिन् सर्वथादपि मर्हितम् ॥
 एते चान्ये च वदन्ते त्रिंशद्व्या समावृताम् ।
 अथ वैरोचने दीपानिमान् त्रिंशद्व्यावृताम् ।
 अस्थाने यदिवा (८) स्थाने मनसि रजमावृतः ।

(१) भक्षन् भक्षन्ते भैक्षमादिवन्ते इति । न - इति बहुवचनं
 वर्तते । (२) चण्डाला इति ।

(३) आद्याने अभिषेचनम् । अप्यवेतम न भक्षितम् ।

(४) अधिकृता, पात्रादिवद्वे विपुला पुण्या ।

(५) अचेतम मृत्युदयसम् ।

(६) प्रतिष्ठानि इमान् स्त्री दीपनादिचतुष्टयानि ।

(७) भर्तृपूजाभिः भर्तृपूजाभ्यनन्दनम् ।

(८) यदिवा इति ।

(९) यदिवा इति ।

कुरो दण्डान् प्रणयति विविधान् स्वेन तेजसा (१) ॥

सिद्धैः सह विरोधश्च पृथगे तेजसाहतः (२) ।

पाप्मोति दृश्यताश्च लोकात् व्यञ्जनतप्ताया (३) ।

लोधारणान् समुत्प्रेष्य विविधान् पुरुषो मयम् । ४ ।

अथर्ववेदः (५) गोपमैत्रय्यात् प्राणैभ्यः क्यञभादपि ।

पौषकृत्य (५) इत्यादि तैजसैवोपगच्छति (८) ।

तस्मादुद्दिष्टं भोजः सर्पादिभ्यः गतादिव (८) ।

यथादुहिते भोजः कथं तस्य भवो (८) भवितु ।

यत्नरं तस्य हृदये मोक्षो विकुरुते भवगु (१०) ।

तथाप्याद्युक्तार्थसौख्ये (११) न च नित्यं शब्दमर्थेत् ।

- [illegible]

[illegible]

(i) $\tilde{L} \in \mathcal{L}_n$ is a $\mathcal{L}_n$ -matrix and $\tilde{L}^{-1} \in \mathcal{L}_n$.

[illegible]

(c) 644224 444444 644444

¹⁰ *U.S. v. Gurnea*, 199 F.3d 1005, 1010 (9th Cir. 2000).

(b) Inventory of the property   in the possession of

(1) $\text{supp } f \subseteq \text{supp } g$ and $\text{supp } g \subseteq \text{supp } f$ are equivalent.

[illegible]

यः पुनः पुरुषः क्रोधं निव्यं न मुह्यते (१) शुभे ।
 मय्याभवाय भवति क्रोधः परमदाहणः ॥
 क्रोधमूनां विनागो हि प्रजानामिह दृश्यते ।
 तत् कथं मादृशं क्रोधमुत्सृज्योक्तनाशनम् (२) ॥
 क्रुद्धः पापं नरः कुर्यात् क्रुद्धो हन्याद्गुरुनपि ।
 क्रुद्धः पुरुषस्या वाचा श्रेयसोऽप्यवमन्यते (३) ॥
 वाच्यावाच्ये हि कुपितो न प्रजानाति कश्चिचित् ।
 नाकार्यमस्ति क्रुद्धस्य नाशश्च विद्यते तथा ।
 आत्मानमपि च क्रुद्धः प्रपश्येद्यममादनम् ॥
 एतान् दोषान् प्रपश्यद्विजिनः क्रोधो मनीषिभिः ।
 इच्छद्भिः परमं श्रेय इह चासुखं धीमतम् ॥
 तं क्रोधं वर्जितं धीरैः कथमक्रुद्धिधरैश्च (४) ।
 एतत् द्रोपदि सन्ध्याय (५) न मे मन्युः प्रवर्तते ॥
 आत्मानश्च परश्चैव त्रायते महतो भयात् ।
 क्रुध्यन्तमप्रतिक्रुध्यन् (६) देवोऽपि चिकित्सकः (७) ॥

(१) न मुह्यते न पराजयः ।

(२) उत्सृज्यन् मुमुक्षुः ।

(३) श्रेयसं धेयान् मानवानिति वाचम् ।

(४) सर्वेन चापरेण चमत्कृत इति वाचम् ।

(५) सन्ध्याय विदितम् ।

(६) अपतिक्रुध्यन् चमसायः ।

(७) एव चमसाय पुरुष इतीत्यनेन वरुणं चमसायः विदितम् । वाच-
 रपितम् । चमसायामुपवीर्युहि वाचरपितम् ।

द्रौपदीवृद्धिष्ठिरसंवादः । १०७

एतु क्रोधं नमुत्यर्चं प्रकृष्या प्रतिवाधते ।
 तेजस्विनं तं विदामो मन्यन्ते तत्त्वदर्शिनः ॥
 दार्ष्यं दामर्यं गौर्यञ्च ग्रीष्मत्वमिति (१) तेजसः ।
 शुषाः क्षोषाभिभूतेन न गवया मातुमन्त्रमा (२) ॥
 यदि न स्युर्मानुषेषु समिधं दृष्टिर्बोधमाः ।
 न स्यात् मन्त्रिर्मनुष्याणां क्रोधमूलो हि विषयः (३) ॥
 अमा तेजस्विनां तेजः अमा ब्रह्म(४) तपस्विनाम् ।
 अमा मर्त्यं मत्स्यवतां अमा यज्ञः अमा शमः ।
 नां अमा तादृगीं लक्ष्ये कथमप्यहिधक्यजित् ॥
 इह मन्त्रानमृच्छन्ति परतः च शुभां मतिम् ।
 येदां मन्युर्मनुष्याणां समयाभिहतः (५) सदा ॥

-
- (१) दार्ष्यं कथञ्च क्रोधजन्यं अमर्यं कथञ्चानामर्षित्वता । दौर्गन्ध्यं
 गौरतां विषयवशाज्जडत्वमिति शङ्क्यः । ग्रीष्मञ्च शरदःकालिता ।
 (२) अक्षय्या तन्त्रेव ।
 (३) विदक विरीधः ।
 (४) ब्रह्म तपः ।
 (५) अविभक्त पराजितः ।
-

हृतराष्ट्रविश्रापः ।

अथन् पाण्डुपुत्रेषु श्रुत्वा क्षुमहृदमियम् ।

हृतराष्ट्रद्विर ध्यात्वा मञ्जयं वाक्यमब्रवीत् ॥

यदाशौच आगुपाहेऽमनस्तान्

भुक्तान् पाथीन् पशु कुम्भ्या समितान् ।

बुधशैषा ॥ विदुरं हार्यमिहो

तदा नागमे विजयाय मञ्जय ॥

यदाशौच द्रोपदी रङ्गमध्ये

मन्य भिक्ष्या निश्रिंशामर्जुनेन ।

गुहान पाञ्चालान् पाल्यवयास युक्तान् (१)

तदा नागमे विजयाय मञ्जय ॥

यदाशौच सागधामा बरिष्ठं

अगमन् चद्रमध्ये ज्वलन्तम् ।

दीप्यो हतं भागमेतेन गत्वा

तदा नागमे विजयाय मञ्जय ॥

यदाशौचं दिग्जये पाण्डुपुत्रे-

त्रयोक्तान् भूमिपालान् समग्र (२) ।

(१) बुधस्य चरित्रनिर्णयम् ।

(२) गुहान् निर्दिष्टान् ।

(३) वयस्य वयसः ।

यस्येमा गा विक्रममेकमाह (१)

तदा नाग मे विजयाय मन्त्राय ३

यदाश्वेय लोकहिताय क्रम

गङ्गा नित्यमुदयान् कुरुणाम ४

१५ तत्राणमक्रमात्तु गत

तदा नाग मे विजयाय मन्त्राय ५

यदाश्वेय मन्त्राय तामहेव

१६ तत्राणमक्रमात्तु गत

१७ तत्राणमक्रमात्तु गत

१८ तत्राणमक्रमात्तु गत

१९ तत्राणमक्रमात्तु गत

२० तत्राणमक्रमात्तु गत

२१ तत्राणमक्रमात्तु गत

२२ तत्राणमक्रमात्तु गत

२३ तत्राणमक्रमात्तु गत

२४ तत्राणमक्रमात्तु गत

१ तत्राणमक्रमात्तु गत

२ तत्राणमक्रमात्तु गत

यदाद्योप चाकटोद्यान महास्थान्

जगन्निमानज्जनस्थानकाय १ ।

महामहान् ॥ निदमानज्जनैः

नद नगमैः विजयाय मन्त्राय ॥

यदाद्योप जगन्निमानज्जनैः ॥

महामहान् जगन्निमानज्जनैः ४ ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः ५ ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः ६ ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः ७ ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः ८ ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः ९ ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः १० ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः ११ ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः १२ ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः १३ ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः १४ ।

॥

महामहान् जगन्निमानज्जनैः १५ ।

महामहान् जगन्निमानज्जनैः १६ ।

महामहान्

महामहान् जगन्निमानज्जनैः १७ ।

भवितव्यं तथा तच्च नानुगोचितुमर्हति ।

दैवं प्रज्ञाविशिष्येण कोऽतिवर्त्तितुमर्हति (१) ।

त्रिधाहविहितं (२) मार्गं न कश्चिदतिवर्त्तते ।

कानमूलमिदं सर्वं भावाभावो सुखामुखे ॥

कानः सृजति भूतानि कानः मंहर्तते प्रजाः ।

कानः समेषु जागर्ति कानो हि दुर्गतिक्रमः (३) ॥

अतीता नागता भावा (४) ये च वर्त्तन्ति (५) गाम्भतम् ।

तान् काननिर्मितान् वृद्धा न मुञ्चा ज्ञातुमर्हति ॥

इत्येवं (६) मुक्तगोकार्त्तं धृतराष्ट्रं कथयन् ।

आश्राम्य सस्यमकरोत् सुभो गाव्यगानिस्तदा ॥

इत्यर्थः प्रवीण आश्रमो मन्दतः इत्युक्तम् एव वाच्यम् । आश्रमम्
आश्रमम् इति ।

- (१) दैव विविचिर्भवम् । प्रज्ञाविशिष्येण बुद्धिविशिष्टमेव । अतिवर्त्तितुम्
अतिवर्त्तितुम् ।
- (२) त्रिधाविहितं दैवविहितम् ।
- (३) दुर्गतिक्रमं दुर्गतिम् ।
- (४) अतीता अनागतं कानं भावः कथयन् । अतीता अतीताः ।
- (५) वर्त्तन्ति वर्त्तन्ते । एतदेवमर्थः ।
- (६) इत्येवमर्थः । आश्रमम् इत्यर्थः । इत्येवमर्थः ।

